

Володимир Островський, Галина Федун

МИСТЕЦТВО

3
Клас

УДК 7:781(075.2)
О-78

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2020 р. №271)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник створено за Типовою освітньою програмою,
розробленою під керівництвом Р. Б. Шияна.

Островський В. М.

О-78 Мистецтво : підручник інтегрованого курсу для 3 кл.
закладів загальн. серед. освіти / В. М. Островський,
Г. П. Федун. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. —
2020. — 160 с. : іл.

ISBN 978-966-10-6068-4

Підручник за своїм змістом відповідає Державному
стандарту початкової освіти та Типовій освітній про-
грамі, яка розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна.

Для учнів та учениць 3 класу.

УДК 7:781(075.2)

Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний додаток,
використовуючи детальну інструкцію, за посиланням:

bohdan-books.com/6068-4

Tex. підтримка: (0352) 52-06-07, 067-352-09-89; admin@bohdan-digital.com

ISBN 978-966-10-6068-4

© Островський В. М., Федун Г. П., 2020
© Навчальна книга – Богдан, виключна ліцензія на
видання, оригінал-макет, 2020

Юні друзі!

Зaproшуємо вас у чарівний світ мистецтва! Без нього важко уявити своє життя. Крок за кроком ви будете пізнавати таємниці образотворчого та музичного мистецтва, опановувати нові техніки, вивчати пісні та втілювати свої мрії і настрої у власній творчості. Виконуючи цікаві завдання, слухаючи музику, милуючись картинами художників і художниць, продовжите знайомство із творчістю видатних митців.

Підручник допоможе вам впевнено крокувати мистецькими стежинами і стане вашим вірним другом! Успіхів вам, юні любителі мистецтва!

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- — виконай завдання
- — переглянь відео, послухай музику
- — розучуємо пісню
- — ритмічні вправи
- — заспівай
- — намалюй
- — виготов

Розділ I.

Мова та розвиток мистецтва

Мистецтво в нашому житті

Мистецтво — вид діяльності, що відтворює дійсність у конкретно-художніх образах через почуття й переживання.

Музичне мистецтво за допомогою майстерного викладу музичних звуків утворює мелодико-ритмічну основу музичного твору, що передає почуття та настрій людини, різні події нашого життя, природні явища тощо.

Головним засобом виразності музичної мови є **мелодія**, яка разом з іншими елементами створює образ музичного твору.

 Слухаємо та аналізуємо.

Володимир Верменич. «Світанок».

Світла, життєрадісна музика твору символізує пробудження ранкової природи.

Після темненької ночі
ранок вже розплющив очі.
Ясне сонечко його збудило
і всю землю освітило.

В. Островський

Що спільногого в музиці та вірші?

Доберіть слова, що характеризують мелодію музичного твору. (*Сумна, весела, світла, похмура, спокійна, енергійна.*)

Які звуки ви почули у творі? (*Короткі, довгі, тихі, гучні.*)

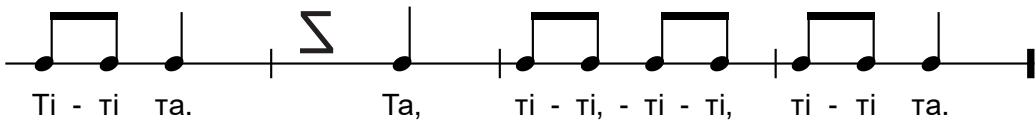
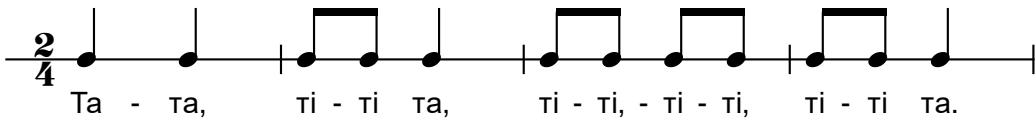
Володимир Верменич (1925–1986)

Український композитор-пісняр. Написав понад 200 пісень, серед них — пісня «Чорнобривці», що стала народною й до сьогодні звучить у серцях мільйонів українців.

Розмір такту 2/4

Розмір вказує на кількість ритмічних долей у кожному такті музичного твору.

Пригадайте, як записують довгі та короткі звуки. Виконайте вправу, називаючи склади ритму.

Яка дія цього знака Σ (пауза), що стоїть у вправі? Під час виконання паузи руки розведіть в різні боки.

Розучуємо пісню.

ДОБРИЙ ДЕНЬ, МАТУСЮ УКРАЇНО!

Слова Н. Рубальської

Музика М. Ведмедері

1. Добрий день, матусю Україно!

Сходить сонце радості й добра.
Україно, я — твоя дитина,
крапелька великого Дніпра.

Приспів:

Україно моя,
золоті твої поля,
ніжна пісня солов'я.
Яблуневі сади
і смерекові ліси —
рідна матінка земля.

2. Не дивись, що я така маленька,
час мине — я швидко підросту
і усю любов свого серденька
я тобі в дарунок принесу.

Приспів.

Про що розповіла нам пісенька?

Тема 1

Мистецтво в нашому житті

Подивіться навколо — і ви переконаєтесь, що мистецтво присутнє скрізь у нашему житті. Під час канікул ви бували на екскурсіях, дивилися вистави в театрах, знайомилися із творами митців у музеях. Також читали афіші, оголошення, розглядали ілюстрації у книгах і журналах, слухали музику. Усі твори, які ви почули чи побачили, належать до різних видів мистецтва.

До яких видів мистецтва належать зображені твори?

О. Бурда.
Букет

О. Бурда, Л. Поворозник.
Барельєф

Є. Удін.
Квіти

Поміркуйте і скажіть, з якими матеріалами працює живописець та графік. Із чого може виготовляти свої фігури скульптор? Якими бачать квіти майстри декоративно-ужиткового мистецтва?

Пригадайте цікаві українські звичаї. Що ви знаєте про свято, зображене на малюнку?

Загадка

З квітів його виплітають,
ним голову прикрашають,
щоб дівчиноньку беріг —
український оберіг.

(Bihok)

Цікаво знати! Здавна в Україні дівчата носили віночки із квітів. Традиційно мало бути до 12 різних квіточок: ромашка, волошка, безсмертник, мак, соняшник, дзвіночки, мальва, барвінок, цвіт яблуні та інші.

Дізнайтесь, що символізує кожна квіточка.

Символіка кольору стрічок у вінку

Посередині коричнева стрічка — це символ землі-матінки, нашої годувальниці. По обидва боки від неї — жовті стрічки — це символ сонечка. За ними ідуть із різних сторін світло-і темно-зелена — символ живої природи, краси, юності, спокою у природі. Потім синя й голуба — символи неба і води, людям сили і здоров'я. Далі оранжева — символ хліба, фіолетова — мудрість, малинова — душевність і щирість, рожева — достаток. Білу вплітали лише тоді, коли кінці її були розшиті сріблом і золотом (на лівому — сонце, на правому — місяць).

Намалюйте український віночок із тих квітів, які вам найбільше подобаються, прикрасьте його кольоровими стрічками.

Зберігайте і примножуйте українські звичаї і традиції!

Тема 2

Мистецькі спогади про літо

Розкажіть про літо. Які спогади залишились у вас про літню пору?

Музична розповідь, на відміну від словесної, складається зі звуків, що поєднуються в музичні фрази та речення, утворюючи **мелодію** твору. Проте мелодія, побудована у певному ритмі, не може дати повної характеристики музики. Тому й існують інші елементи музичної мови, які допомагають розкрити зміст.

Лад — зв'язок та узгодженість звуків між собою.

Темп — швидкість руху мелодії.

Слухаємо та аналізуємо.

а) [Антоніо Вівальді. «Літо»](#) із циклу «Пори року».

Проста, яскрава, емоційна, ритмічна мелодія відразу лягає на слух і ніби випромінює гармонійне світосприйняття.

б) [Віктор Косенко. «Мелодія»](#).

Такою назвою композитор ніби хотів сказати, що головний художній образ — це мелодія, яка надає всій музиці яскравого колориту й становить її характер.

За допомогою зміни яких елементів музичної мови автор передав зміст музичного твору? (*Мелодії, ладу, темпу, інтонації.*)

Антоніо Вівальді (1676–1741)

Італійський композитор, скрипаль-віртуоз, священник, творець жанру концертів для скрипки з оркестром. У його багатогранній композиторській діяльності основне місце посідає камерна музика.

Віктор Косенко (1896–1938)

Український композитор, піаніст. Написав багато творів для симфонічного оркестру. У його доробку є також інструментальні твори, пісні, романси та музика до театральних вистав.

Пригадайте, як називають лінійки, на яких записують висоту звуків.

Скрипковий ключ (ключ Соль) вказує на те, що на другій лінійці нотного стану записують ноту СОЛЬ.

Виконайте вокально-ритмічну вправу.

Які тривалості у ній ви помітили?

Основна мелодія у вправі змінюється чи повторюється?

Яс - не - ё со - неч - ко сві - тить у ві - ко - неч - ко,

з на - ми ві - та - єть - ся, до нас по - смі - ха - єть - ся.

Виконайте пісню «Добрий день, матусю Україно».

Співайте пісню із почуттям любові до рідного краю. Особливу увагу зверніть на образний зміст, у якому передано характер та настрій завдяки вдалому поєданню поетичного тексту та мелодії.

Тема

Мистецькі спогади про літо

Літо — чудова пора року! Канікули, відпочинок на березі моря, походи в гори, поїздка до бабусі, ігри на свіжому повітрі, здійснення мрій... А ще цвітуть квіти, літають барвисті метелики... Художники пишуть картини, передають цю красу фарбами на полотні. Вони змішують кольори на палітрі, утворюючи різні відтінки.

Літо квітами сміється,
пісню радості співає.
Теплим дощиком проллеться
і веселкою заграє.

Н. Красоткіна

Розгляньте малюнок. Які почуття він викликає? Які кольори та їхні відтінки передають красу літа?

Якщо бачиш на картині
цвіт вишневого садка,
чи ялинку й білий іній,
або млин біля ставка,

або снігову рівнину,
або поле та шалаш,
то запам'ятай, картина
називається ... (жасинц).

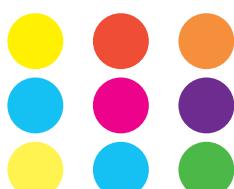
Пейзаж — це зображення краєвидів в образотворчому мистецтві.

Розгляньте колірний круг, поділений на сектори. У кожному секторі переважає той чи інший колір.

Відтінки одного сектора колірного круга називають **спорідненими** кольорами.

У живописі споріднені кольори утворюють колірну єдність — **гармонію**.

Основні кольори: **червоний, жовтий, синій**.

Пригадайте, як утворюються похідні кольори: **зелений, оранжевий, фіолетовий**.

На основі своїх літніх вражень створіть пейзаж «Мете-лики в лузі» (акварель, воскові олівці). Щоб передати яскравість кольору, легкість простору та ніжність метеликів, використайте акварельні фарби.

1. На аркуші розмістіть трафарети метеликів різного розміру, але так, щоб вони красиво й гармо-нійно заповнили аркуш та не дуже наближалися до його краю. У центрі розташуйте великого ме-телика, а по краях — менших.
2. Обведіть метеликів спочатку простим олівцем, а потім восковими олівцями світлих кольорів. Проведіть олівцями вертикальні лінії трави.
3. Великим пензлем сміливо розфарбуйте фон навколо метеликів. Використайте різні кольори та їхні відтінки.

Розфарбуйте малим пензлем метеликів яскрави-ми кольорами. Додайте окремі деталі.

1

2

3

**Природа — джерело натхнення для творчості.
Бережіть її!**

Тема 3

Гумор у мистецтві

Кожен вид мистецтва розмовляє своєю мовою: література — словом, хореографія — мовою рухів, образотворче мистецтво — мовою ліній та кольору, а музика — мистецтвом музичних звуків.

До розмовної мови дуже схожа музична мова. У ній також є посилення та послаблення звуків, наголоси, сильні та слабкі долі, зміна інтонації.

Музика може зачаровувати нас своєю мелодикою та створювати певний настрій.

Слухаємо та аналізуємо.

а) **Віктор Косенко. «Гумореска».**

Музичний твір гумористичного характеру. «Стрибаюча» вгору-вниз мелодія, коротенькі інтонації, що нагадують сміх, гострі звуки акомпанементу, яскраві акценти — це ті засоби виразності, що передають гумористичний характер музики твору.

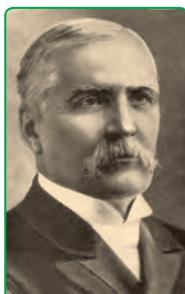
Як розвивається музика? Чи відчули ви зміну інтонації у творі?

Які елементи музичної мови ви розпізнали у цій музиці? Назвіть їх.

б) **Микола Лисенко. «Експромт».**

У цьому творі композитор хотів підкреслити якийсь веселий момент і швидкоплинний настрій. Мелодійна виразність і легкість руху мелодії надають музиці особливого близку та краси.

Микола Лисенко (1842–1912)

Український композитор, засновник української класичної музики. У його доробку є інструментальні твори для скрипки та фортепіано, музика до театральних постановок, дитячі музичні твори та пісні.

Пригадайте назви нот, їхнє розміщення на нотному стані та проспівайте мелодію. Що вона нагадує?

Ця ме - ло - ді - я ча - рів - на на - че схо - дин - ка - ми йде.

То у - го - ру пли - не рів - но, то зго - ри у - низ ве - де.

Розучуємо пісню.

ПОСМІШКА

Слова А. Бенцаровської

Музика Р. Рудого

1. У колисці маля посміхнеться,
все на світі тепліше здається.
Посміхнеться дівчині юнак —
і два серця заб'уться у такт.

Приспів:

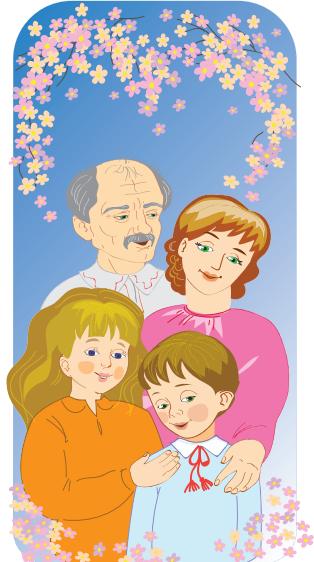
Посміхайтесь, люди, частіше,
на землі тоді буде тепліше.
Хай турботам немає кінця,
але посмішка всім до лиця.

2. Яка гарна усміхнена мама,
як з портрета зійшла до нас прямо.
Посміхнеться щасливо татусь —
і проблеми зникають чомусь.

Приспів.

3. Посміхнеться до діда бабуся,
дід закрутить прокурені вуса.
Навіть старість зникає умить,
коли посмішка в серці горить.

Приспів.

Тема 3

Гумор у мистецтві

Українці славляться добрим гумором. Художники-графіки створюють дружні шаржі або карикатури, які можуть поліпшити настрій і розсмішити.

Шарж — це добродушно-гумористичне зображення людей.

Карикатура — навмисне смішне або спотворене зображення предмета або особи.

М. Дмитрух

Зможе все карикатура — показати нечепуру, брехуна і грубіяна, забіяку-хулігана і дівчисько вередливе, неслухняне і крикливе.

Г. Федун

Чому ці портрети викликають усмішку?

Майстра, який створює карикатури, називають **карикатуристом**.

Події, що відбуваються з персонажами розповіді, показано на картинках з коротенькими написами.

Це — **комікси**.

За сюжетом якої казки створено комікс? Пригадайте, хто намагався допомогти зайчику вигнати козу, але не зміг.

Неможливо уявити цирк без клоуна. Він з'являється в перерві між номерами, щоб розвеселити публіку.

Розгляньте, як художник передав гарний настрій за допомогою яскравого одягу клоунів та всієї палітри кольорів на картині.

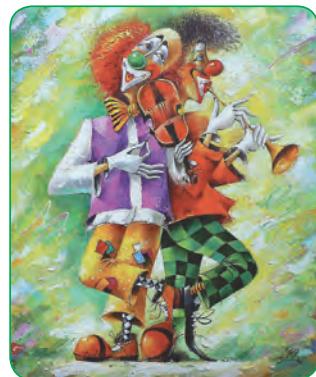
Що відрізняє клоуна від інших цirkових героїв? Навіщо клоуни розмальовують собі обличчя?

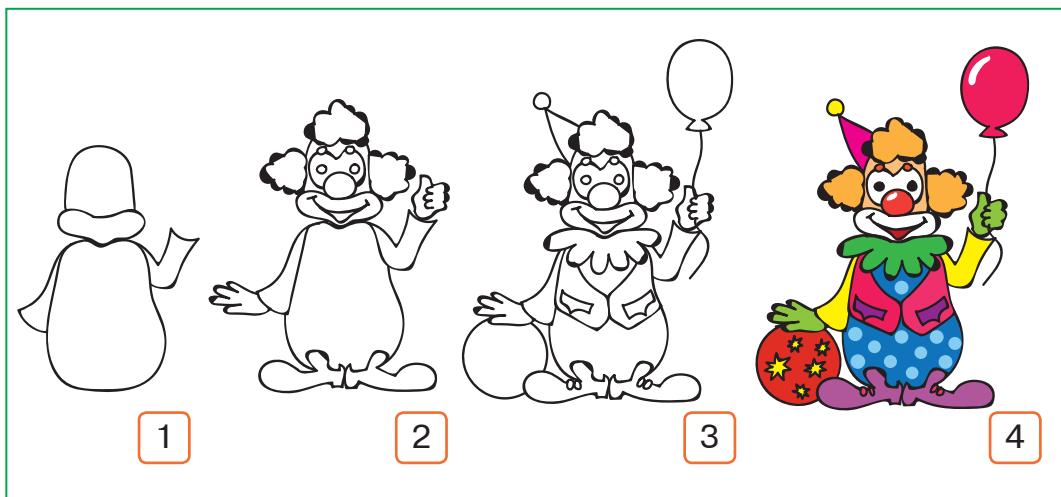
Послухайте п'єсу Д. Кабалевського «Клоуни». Уявіть, що ви в цирку. Які картини постають у вашій уяві, коли ви слухаєте музику?

Усі клоуни різні, але кожен цікавий по-своєму. Спробуйте створити образ клоуна. Пам'ятайте, що ми маємо не іграшку, а портрет людини у гримі.

Ю. Мацик.
Веселий дует

Прочитайте повість В. Нестайка «Повість старого клоуна».

Дізнайтеся, у яких країнах є пам'ятники цirkовому жартівнику.

Тема 4

Як зрозуміти мову мистецтва

Щоб зрозуміти мову музичного мистецтва, потрібно сприймати її не як хаотичний, а організований потік музичних звуків, у якому закладено певний зміст та характер музичного твору. Різні звуки за висотою та тривалістю, об'єднані в мелодію, виражают певну думку музичного твору. А мелодія може бути швидкою чи повільною, тихою чи гучною, веселою чи сумною, спокійною чи тривожною.

Прислухаючись до музичних звуків, ви зрозумієте, що і як розповів автор музики у своєму творі.

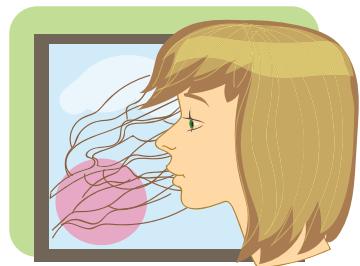
Слухаємо та аналізуємо.

а) **Самуїл Майкапар.** «Роздуми».

Плавне виконання музики твору створює його спокійний та ніжний характер.

Як рухається мелодія у творі? Що, крім мелодії, допомагає зрозуміти задум композитора, зміст та характер твору? (*Слова, темп, ритм, гучність.*)

б) **Петро Чайковський.**
«Неаполітанська пісенька».

Мелодія у творі граційна та наспівна, що робить її дуже виразною.

Для створення характеру твору композитор використав традиційні засоби виразності — **темп і мажорний лад.**

Які елементи музичної мови у творі застосував автор музики, щоб передати характер неаполітанської музики?

Це два різні за характером твори. Чим вони відрізняються?

Петро Чайковський (1840–1893)

Російський композитор українського походження. Писав опери, симфонічну музику, балети, інструментальні концертні твори та романси.

Проспівайте мелодію дитячої української народної пісні «Галя по садочку ходила».

Га - ля по са - доч - ку хо - ди - ла, хус-точ - ку бі -
лень - ку згу - би - ла. Хо - дить по са - доч - ку, блу -
ка - є, хус - точ - ку бі - лень - ку шу - ка - є.

Які тривалості нот у ній ви помітили? Чим відрізняється четвертна нота ♩ від восьмої ♪ ?

Пригадайте, як називаються частинки нотного стану, що поділяються тактовими рисочками.

Які елементи музичної мови переважають у пісні?

Виконайте пісню «Посмішка».

У пісні дуже чітко та виразно поєднуються поетичний текст та мелодія, що становлять її характер. Як, на вашу думку, потрібно її виконати, щоб створити гарний настрій собі та друзям?

Тема

4

Як зрозуміти мову мистецтва

Навколошній світ є джерелом натхнення для художників. Вони працюють, використовуючи різні техніки.

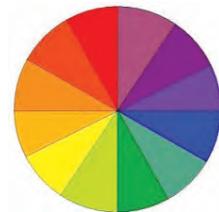

Дитячі роботи

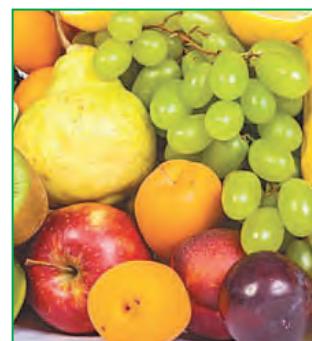
Розгляньте роботи, виконані у стилі пуантилізму. Які кольори — теплі чи холодні — обрали художники?

Пуантилізм — техніка живопису (із французької — «писати крапками»).

У своїх творах художники часто використовують **контрастні** кольори. Зверніть увагу, що в колірному колі контрастні кольори розташовані навпроти. Вони посилюють яскравість і насиченість одне одного.

Пригадайте та розкажіть про колірні контрасти, які ви бачили у природі, предметному середовищі та творах образотворчого мистецтва.

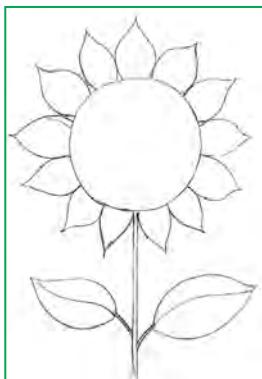
М. Кафтан. Соняхи

Глянув у віконечко — теплий день який!
На городі соняшник — жовті пелюстки.
З неба сипле сонечко пелюстки — дива,
Головою соняшник радісно кива.

Л. Куліш-Зіньків

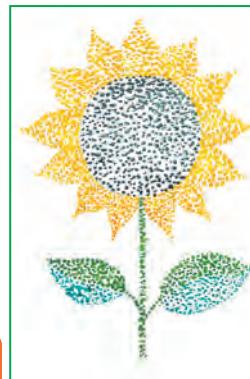
Намалуйте соняшник, зробіть його кольоровим за допомогою крапок. Пам'ятайте, що потрібно використовувати лише чисті фарби, не змішані на палітрі.

1

2

3

Тема 5

Інтонація в мистецьких творах

Особливо важливу роль у музичній мові відіграє **інтонація** (вимовляти наспівно) — точне відтворення висоти і характеру звуку.

В основі змісту будь-якого музичного твору лежать різні інтонації. Одні виражают настрій, почуття та думки, інші — рух, різноманітні звуки, шуми та явища природи.

Інтонація разом з мелодією та ритмом є носієм змісту музичного твору.

Слухаємо та аналізуємо.

[Франц Шуберт. «Музичний момент».](#)

Це невеличка музична п'еса танцювального характеру. Яскрава мелодія, що швидко запам'ятається, звучить близькуче у легкому супроводі.

Які інтонації найбільш відчутні у цьому творі? (*Емоційні, динамічні, ритмічні, ладові.*)

Чи залежить музична інтонація від музиканта, який виконує музичний твір?

На якому інструменті виконувалась музика?

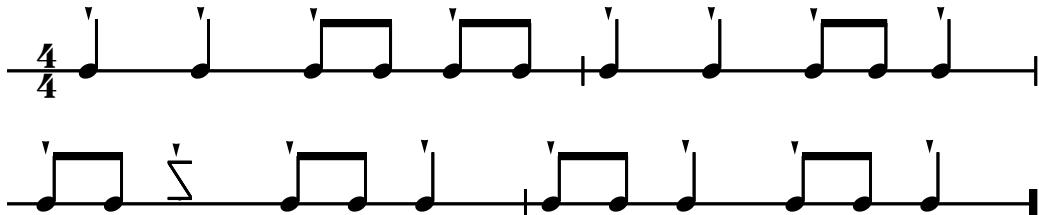
Франц Шуберт (1797–1828)

Австрійський композитор, піаніст. Головним засобом виразності у його творах виступає мелодія — гнучка, співуча та емоційна. За коротке життя він створив понад тисячу музичних творів.

Розмір такту 4/4

Розмір такту 4/4 вказує на кількість ритмічних долей у кожному такті пісні чи інструментального музичного твору.

 Виконуючи ритмічну вправу, особливу увагу зверніть на знак, що стоїть на її початку.

Проплескайте склади ритму, а долі у такті простукайте ногою.

Розучуємо пісню.

ЗАСМУТИЛОСЬ КОШЕНЯ

Слова П. Воронька

Музика І. Кириліної

1. Засмутилось кошеня —
треба в школу йти щодня.
І прикинулося вмить,
що у нього хвіст болить.
Ой, ой, ой! Ой, ой, ой! Ой, ой, ой!
Що у нього хвіст болить.

Двічі

2. Довго думав баранець.
І промовив, як мудрець:
— Це хвороба не проста —
треба різати хвоста.
Ой, ой, ой! Ой, ой, ой! Ой, ой, ой!
Треба різати хвоста.

Двічі

3. Кошеня кричить: — Ніколи!
Краще я піду до школи!
Ай, ай, ай! Ай, ай, ай! Ай, ай, ай!
Краще я піду до школи!

Двічі

Тема

5

Інтонація в мистецьких творах

Цікаву казку можна прочитати у книжці, побачити у вигляді мультфільму. Багато героїв казок «живуть» у ляльковому театрі. Ляльок-персонажів вистави виготовляє художник-лялькар, який робить їх веселими чи сумними, добрими чи злими. А «оживають» вони завдяки актору-ляльководу — розмовляють і співають, веселяться і плачуть, танцюють і граються.

Ляльки-маріонетки у виставі «Івасик і змія»

(Театр актора і ляльки, м. Тернопіль,
художники В. Якубовський, О. Мельничук)

Демонстрування вистав із ляльками найчастіше відбувається за ширмою, що закриває акторів.

Такими ляльками керують за допомогою тоненьких дротиків, ниток, мотузочок, що прикріплені до різних частин тіла.

Пальчикові ляльки

Рукавична лялька

Велике значення в театрі мають декорації та освітлення. Яскравість, колір, напрямок освітлення посилюють враження від подій на сцені.

Коли ляльководи вдягаються в театральні костюми й наносять грим?

Визначте настрій кожної ляльки. Які емоції вони передають?

Виготовте пальчикову ляльку — улюбленого героя. Можете скористатися шаблоном. (Тулуб тваринки намалюйте самостійно).

1

2

3

4

Придумайте казку та розіграйте її із друзями.

Тема 6

Пори року в мистецтві

Музична фраза, мелодія і навіть великий музичний твір виростають із декількох звуків, які в процесі розвитку мелодії, темпу, ритму та динаміки створюють основний зміст та характер музичного твору.

А характер музичного твору залежить від того, що і як композитор хоче відобразити у ньому.

Проспіваємо фрагмент мелодії пісні та простежимо за розвитком мелодії.

У якому темпі потрібно виконати пісню, щоб передати її характер?

The musical notation consists of two staves of music. The first staff starts with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a 2/4 time signature. It contains eight notes: a quarter note, followed by six eighth notes, and a half note. Below the staff is the lyrics: "У вік - но по - сту - ка - ла". The second staff continues with the same key signature and time signature. It contains seven notes: a quarter note, followed by six eighth notes, and a half note. Below the staff is the lyrics: "о - сінь зо - ло - та," followed by a repeat sign and a colon. The third staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F-sharp), and a 2/4 time signature. It contains eight notes: a quarter note, followed by six eighth notes, and a half note. Below the staff is the lyrics: "хма - ронь - ка - ми вкри - ло - ся". The fourth staff continues with the same key signature and time signature. It contains seven notes: a quarter note, followed by six eighth notes, and a half note. Below the staff is the lyrics: "не - бо го - лу - бе."

Реприза ||::|| — знак повторення фрагмента мелодії чи цілої частини твору.

Слухаємо та аналізуємо.

а) **Леся Дичко.** «**Осінь**» із циклу «Пори року».

Назва твору налаштовує на сприйняття музики задушевного, журливого характеру, в якому розкривається стан осінньої пори року.

Який характер цього твору?

Які інтонації ви відчули у музично-му творі?

Хто виконує цей твір?

б) Віктор Косенко. «Дощик».

На відміну від попереднього твору, п'єса має яскравий зображенний характер. Перша та третя частини — це образ літнього дзвінкового дощика. В середній частині твору виникає образ дитини. На неї дощик навіває сум, бо через нього вона не може вийти на вулицю погуляти.

Мова музики у творі ллється, мов осінній дощик. А які інтонації переважають у ньому? Чи є інтонаційна різниця між цими музичними творами? Чи відповідає характер музики назві твору? Що найбільше різнистить ці два твори? (Темп, ритм, тембр, мелодія, динаміка.)

Тембр — забарвлення звуку, притаманне голосу або музичному інструменту.

Леся Дичко (1939)

Українська композиторка. Пише інструментальну музику, оркестрові та концертні твори, балети, опери, симфонії та пісні для дітей.

Виконайте пісню «Засмутилось кошеня».

Щоб пісня прозвучала виразно та наспівно, її потрібно виконувати м'яким, округлим звуком і без напруження.

Тема

6

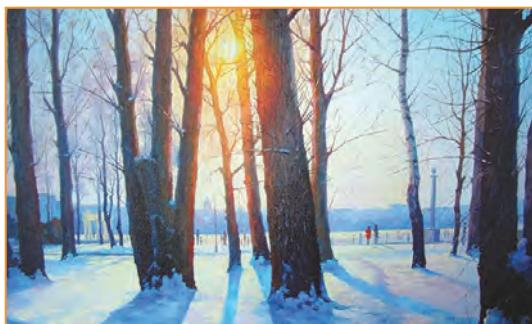
Пори року в мистецтві

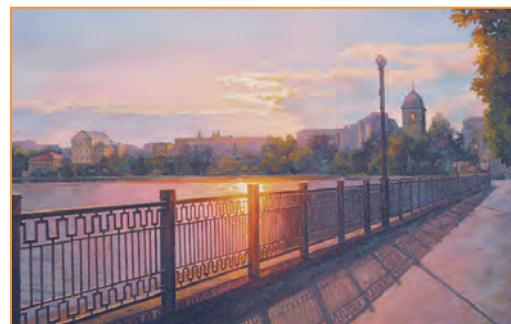
Кожна пора року по-своєму неповторна й різнобарвна.

Приємні спогади про красу природи митці зберігають на світлинах та своїх картинах. Живописці використовують акварельні, гуашеві, акрилові або олійні фарби.

Колір — основний засіб виразності в живописі. За допомогою кольору живописець створює на полотні художній образ, доносить до глядача свій творчий задум.

В. Шумило. Зима

В. Шумило. Набережна ставу

Порівняйте живописні полотна Володимира Шумила. Визначте їхній колорит. Він теплий чи холодний? Як колорит допомагає передати настрій картини?

Колорит — гармонійне поєднання кольорів у композиції.

Під час прогулянок придивляйтесь до кольорів листя на деревах, трави, неба. Чи однакові вони вдень і ввечері, похмурого та сонячного дня, влітку і восени?

Поетичні образи природи відтворено і в музиці. П. Чайковський створив галерею образів природи, об'єднавши їх у циклі під назвою «Пори року».

Послухайте [фрагмент п'єси П. Чайковського «Осіння пісня»](#) з циклу «Пори року».

Дуже цікаву фактуру дає зім'ята акварельний папір. Ось які чудові роботи можна намалювати на ньому.

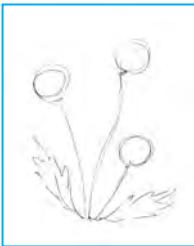

Дитячі роботи

Розгляньте послідовність малювання на зім'ятому папері. Намалюйте улюблену пору року на ньому.

1

2

3

4

5

Ця техніка цікава тим, що в місцях згинів паперу колір фарби під час зафарбовування робиться інтенсивнішим, темнішим. Це називається **ефектом мозаїки**.

Тема 7

Осінній настрій у мистецьких творах

Мелодію не можна створити з довільного набору звуків, бо це інтонаційно осмислена побудова. Тому, на відміну від мовної, музичну інтонацію записують точно за висотою та тривалостями.

Вона може мати різний характер та створювати певний настрій.

Від музичної інтонації залежить і яскравість мелодії музичного твору, характер та настрій.

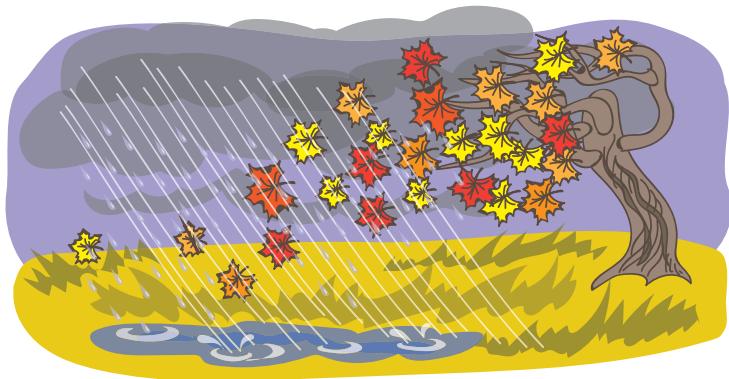
Слухаємо та аналізуємо.

Іван Пустовий. «Осінній етюд». Інструментальний твір у супроводі оркестру.

Це п'єса-настрій. Музика звучить дуже спокійно.

Виразність мелодії у творі нагадує неквапливу, змістовну та розспівну людську розповідь про осінню пору.

Етюд у музиці — це високохудожня концертна п'єса або вправа для розвитку виконавської майстерності. Як і будь-яка інша п'єса, етюд має певний характер, темп та засоби музичної виразності.

Який настрій створила музика?

Цей твір інструментальний чи вокальний?

До якої мелодії підійшли б такі слова?

Хмарка в небі проплива,
сонечка немає.
Осінь вже до нас прийшла,
дощик накrapає.

Розчуємо пісню.

КАП-КАП-КАП

Слова та музика Н. Май

1. Хмарка біла-біла в небі голубім
раптом потемніла і почувся грім.
Дощик не барився, він співав пісні,
у вікно настукував мені.

Приспів:

Дощик крапає зі стріхи — кап, кап, кап.
Я ступаю тихо-тихо — кап, кап, кап.
Сумно йти мені по суші — кап, кап, кап.
Я гуляю по калюжах — кап, кап, кап.

2. Крапельки сріблясті — дощiku, привіт! —
умивають рясно цілий білий світ.
Всім навколо сумно. Я одна сміюсь —
я дощу ні краплі не боюсь.

Приспів. (*Тричі.*)

Дощик крапає зі стріхи.....
Кап, кап, кап... Кап, кап, кап...
Кап, кап, кап... Кап, кап, кап!

Тема

Осінній настрій у мистецьких творах

Осінь часто звуть чудовою, замріяною, золотою, загадковою. Може, саме через це її не оминали й не оминають своєю увагою поети, художники й композитори.

Восени природа
манить всіх красою.
Недаремно осінь
зветься золотою.
Г. Федун

Й. Бокшай.
Осінь у Карпатах

Розгляньте картину. Які барви використав художник, щоб зобразити осінній краєвид? Як осіння погода може впливати на ваш настрій у дощовий та сонячний день?

Художники намагаються розгадати таємниці природи і малюють силуетні малюнки. У силуєтах квітів, листочків форма передається спрощено, узагальнено.

Знайдіть силуети листочків, що відповідають зображенним на фотографіях.

Осінь — це прекрасний час, коли дерева ваблять око усіма кольорами — від зелених до багряних. Різноманітні форми листочків із дерев — чудовий матеріал для створення осінніх поробок.

Розмалюйте листочек візерунками за допомогою фарб, коректора, фломастерів... Це можуть бути квіточки, сердечка, крапочки, спіральки, павичеві оченята, смужка або клітинка.

Листя спочатку розмальовуємо, тоді після висихання фарб кладемо в стару книжку (газету) для висушування.

У вільний час виготовте аплікацію з осінніх листочків.

Тема 8

Мистецтво звуків і кольорів

Музична мова — це мова звуків, за допомогою якої людина виражає свої думки, оспівує красу природи, передає любов до рідного краю, Батьківщини.

Музика, як і інші види мистецтва, може прикрашати життя кожного з нас і збагатити наш духовний світ.

Є багато спільного між музичним та образотворчим мистецтвом, хоч їхні художні мови дуже різняться. Музика належить до мистецтва, що сприймається слухом, а живопис, графіка чи скульптура — це просторові види мистецтва, які сприймаються зором.

Слухаємо, дивимось та аналізуємо.

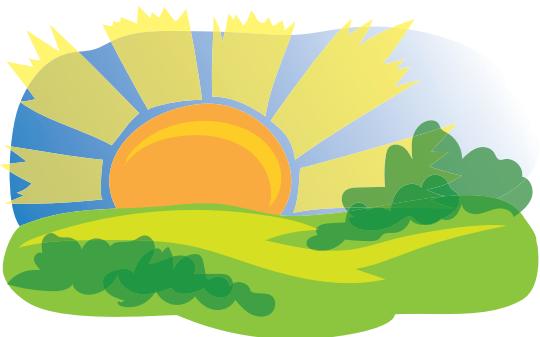
- Віктор Косенко. «Гумореска» (фрагмент);
- Леся Дичко. «Осінь» (фрагмент);
- Микола Лисенко. «Експромт» (фрагмент);
- перегляд відеофільму «Осінь у лісі» (музика Л. Хисматуліної).

Усі ці музичні твори створені композиторами у різні часи, та всі вони намагалися передати звуками музики свій настрій та почуття.

Який із цих музичних творів справив на вас найбільше враження?

Як називаються твори, до яких створено ці ілюстрації?

Що у пісні є головним — мелодія чи темп?

На якому із цих музичних інструментів вам хотілося б навчитися грати?

Що означає слово «ритм»?

Як називається знак, що стоїть на початку нотного ста-ну? (*Розмір, пауза, скрипковий ключ.*)

Чим відрізняється темп від тембру?

Яка з цих вокальних вправ написана у тридольному розмірі?

a)

b)

Яку мелодію ви придумали б до цих слів?

А може, одна із мелодій вправи підійшла б до цього тексту?

Небо дощиком сипнуло.
Ой, яка сумна пора!
Про веселу гру забула
і принишкла дітвора.

Виконайте пісні «Кап, кап, кап» та «Посмішка».

Чим, крім слів, вони відрізняються?

Як краще виконувати ці пісні — з музичним супроводом чи без нього?

Тема 8

Мистецтво звуків і кольорів

Чи помічали ви, скільки у природи кольорів? І в кожної пори року свої. Взимку земля вкривається білосніжним килимом, навесні з'являються перші зелені листочки, влітку радує око різnobарв'я квітів. Осінь має надзвичайно мінливий характер: то вона танцює із золотими листочками, то сумує, тихо плаче дощами.

Розгляньте картини. Які кольори та відтінки переважають на кожному пейзажі? Порівняйте колорит. Які виразальні засоби використали художники, щоб передати тривожний стан природи перед грозою та під час дощу?

Ю. Прядко.
Перед грозою

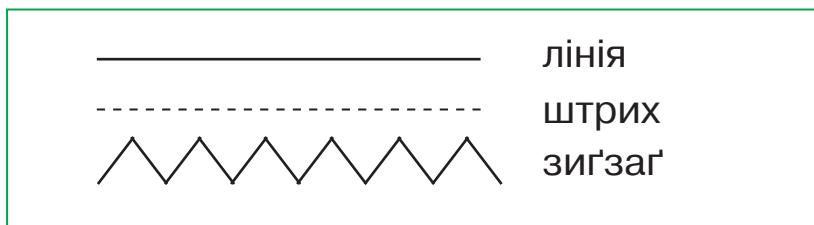
Ф. Матейчук.
Дощ у чужому місті

Щоб намалювати дощ, художники-графіки застосовують штрихи. Так передають рух.

Штрих — лінія, що виконується одним коротким рухом руки. Він може бути товстим і тонким, коротким і довгим, суцільним і перериватися, і, навпаки, наноситися близько один біля одного, створюючи враження єдиної плями.

Характер лінії залежить від сили натискання на олівець, перо, ручку.

Графічна палітра (лінія, штрих, пляма, зиг'заг', розчерк, крапка).

Слухаємо шум дощу.

Намалюйте композицію «Дощ над дахами». Визначіть, де буде лінія горизонту. Як потрібно малювати дощ — прямими чи косими штрихами? Якими ви зобразите хмаринки — усміхненими чи злими?

Поміркуйте, як осіння погода впливає на настрій у дощову та сонячну погоду.

Тема 9

Як розвивається мова мистецтва

Музичне мистецтво розкривається перед слухачем у звуковому потоці. Тому не існує музики без розвитку, навіть тоді, коли вона зображає спокій і нерухомість. В основі розвитку музики лежать тематичні та інтонаційні зміни, які забезпечуються різними засобами музичної виразності, зокрема мелодичними інтонаціями, динамічними відтінками, зміною темпу, мажорним або мінорним ладом.

Слухаємо та аналізуємо.

- a) Михал-Клеофас Огінський.
«Полонез».

Цей твір цікавий своєю задушевністю та елегантністю. Дуже виразна мелодія супроводжується спокійним розміреним акомпанементом, що і підкреслює плавність рухів танцю. Середня частина полонезу вносить у музику пожвавлення і звучить широко, з розмахом.

Полонез — танець, що виник у Польщі. Його ще називають танцем-ходою, бо він має танцювальний характер, а відтворює урочисту ходу.

- б) Жорж Бізе. «Марш тореадора».

Чіткий ритм та стрімка мелодія характеризують темперамент і мужність тореадора.

Тореадор — це людина, яка виступає на арені перед публікою у бою з биком.

Що найкраще виражає характер музики кожного з цих творів?

Міхал-Клеофас Огінський (1765–1833)

Польський композитор і державний діяч. Писав марші, бойові пісні, фортепіанні п'єси, вальси, полонези.

Жорж Бізе (1838–1875)

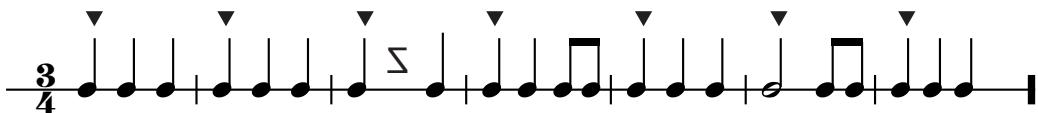
Французький композитор, диригент і піаніст. Його музика вирізняється темпераментом, мелодичною виразністю та оркестровим колоритом. Писав симфонічну музику, фортепіанні твори, пісні та романси.

Розмір такту 3/4

Під час виконання ритмічної вправи першу долю пропустяйте ногою.

Розчуємо пісню.

НАША МОВА

Слова В. Кленца

Музика М. Ведмедері

1. Тепла, як сонячна днина,
добра, неначе весна,
мова віків України,
казка її чарівна. | Двічі
2. Мова — усміхнена квітка,
радість весела, дзвінка.
Гарна, як небо улітку,
Ніжна, як пісня струмка. | Двічі
3. Мова — джерельна криниця,
райдужно-сонячний цвіт.
Це українська зірниця,
що зачаровує світ. | Двічі

Тема

9

Як розвивається мова мистецтва

Мова мистецтва, мов живий організм, постійно розвивається та змінюється. Починаючи з наскельних малюнків давніх часів і до наших днів, живописці шукають нові форми й методи зображення дійсності у своїх творах. Спочатку **художники-анімалісти** зображували тварин на стінах печер з пам'яті, а потім — із натури. Уявіть, як непосидючі пташки стрімголов здіймаються в небо або стрибають із гілки на гілку. Кожна пташка красива по-своєму, приваблює різнобарвним оперенням, «пташиною» мовою.

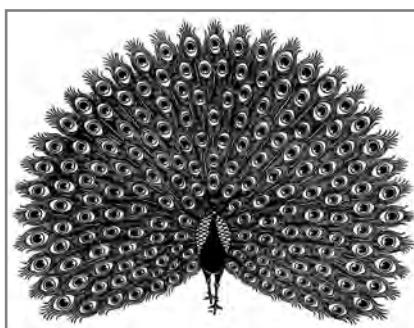
М. Кафтан. Гуси

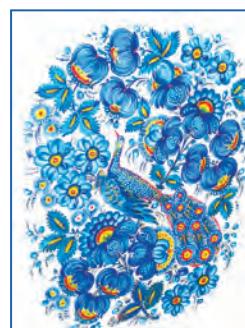
О. Шупляк. Лелеки

Розгляньте зображення птахів. Які виражальні засоби використано на цих малюнках?

Я. Гніздовський. Павич

В. Панко. Петриківський розпис

Розпізнайте птахів за їхніми дзьобами. У чому особливості кожного з них?

Художники-дизайнери часто використовують силуети тварин для створення символів, знаків, піктограм.

Восени більшість наших птахів стає мандрівниками. Вони літять у теплі краї. Проте зимуючі й домашні декоративні пташки радують нас цілий рік.

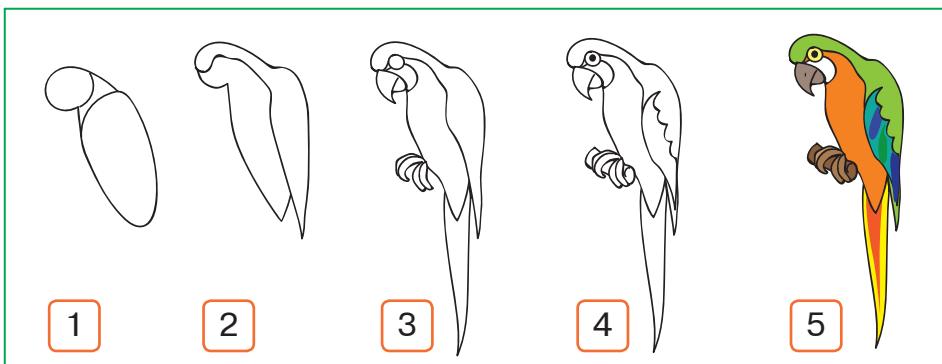
Загадка

Як веселка кольорова,
має здібності до мови.
Слово пташці цій скажіть —
і повторить його вмить.

(Лорія)

Намалуйте веселого папугу. Колір доберіть самостійно.

Піклуйтесь про пернатих друзів — і вони стануть вашими приятелями, радуватимуть своїми піснями.

Тема 10

Мистецтво творити красу

Музичний твір не був би цікавим, якби не мав певного розвитку. Музика у ньому розгортається поступово, як у поезії чи літературному творі.

Найбільш відчутно розвиток музики у творі тоді, коли відбуваються зміни у мелодії, а мелодичні зміни можуть бути ще й під час виконання твору.

Слухаємо та аналізуємо.

- а) [Вольфганг Амадей Моцарт. «Рондо в турецькому стилі».](#)

У цьому музичному творі головна тема чергується з новими контрастними мелодичними епізодами, що і створює розвиток музики.

Скільки разів повторилася основна мелодія?

- б) [Богдана Фільц. «Весняне рондо».](#)

«Рондо» в перекладі з італійської мови означає «коло».

Головна тема в рондо чергується з контрастними епізодами та повторюється не менше трьох разів, а між цими повтореннями звучать нові контрастні мелодії, що відрізняються одна від одної.

Як розвивається мелодія у творі? Чи є тут інтонаційний розвиток за допомогою темпу, тембру, динаміки чи мелодії?

У чому подібність цих музичних творів? У якому з них краще відчутно мелодичний розвиток?

Богдана Фільц (1932)

Українська композиторка. Створила багато різноманітних творів для фортепіано, бандури, вокально-хорових творів, особливо для дитячого віку.

Вольфганг Амадей Моцарт (1746–1791)

Австрійський композитор, піаніст, скрипаль, геній світового музичного мистецтва. Його музика витончена, лірична. Створив опери, симфонії, твори для різних інструментів.

У музичних творах мелодично-ритмічний рисунок створюють різними за висотою та тривалістю звуками.

Назвіть всі ноти за висотою та проспівайте фрагмент пісні «Два півники».

Які мелодичні зміни ви помітили у другому реченні?

Виконайте пісню «Наша мова».

Які засоби виразності потрібно застосувати, щоб пісня прозвучала чітко та злагоджено?

Як ви розумієте вислів «розвиток музики як процес відображення почуттів»?

Тема 10

Мистецтво творити красу

З давніх часів українські майстри-гончарі виготовляли із глини посуд: глечики, миски, горщики, куманці. Спершу ліпили їх ручним способом, прикрашали, продряпували візерунки по сирій поверхні, а потім випалювали у спеціальній печі — горні. Пізніше було винайдено **гончарний круг**. Це дало змогу виготовляти вироби досконалішої форми. Так виникло **гончарне ремесло**, яким здавна славиться Україна.

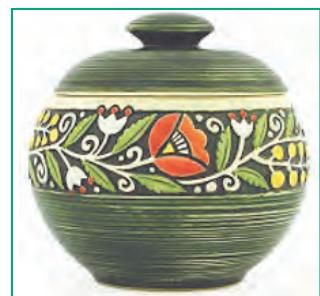
Куманець

Тарілка

Глечик

Макітра

Роздивіться форми гончарного посуду, особливості візерунків, які його прикрашають. Визначте кольори, які переважають у виробах. Поцікавтеся, які вироби декоративно-ужиткового мистецтва є у вас вдома.

Сучасні майстри та майстрині оздоблюють гончарний посуд новими орнаментами, розписом у кольорі та накладним декором, добираючи візерунок або композицію відповідно до форми виробу, щоб підкреслити його силует. Такий посуд виглядає красиво, естетично привабливо.

Чи правильне твердження, що чим більше прикрас на предметі, тим він красивіший?

У с. Самчики Хмельницької області народні умільці відроджують і поширяють мальовничий розпис, ство-

рений на основі традиційного народного декоративно-ужиткового мистецтва. Розпис вражає красою, повертає до традицій наших предків.

Цікаво знати! Декоративне — означає «прикрасити», а слово «ужиткове» свідчить про те, що речі мають практичний вжиток, застосування.

Розглянте тарілки, розфарбовані самчиківським розписом. Які емоції вони у вас викликають?

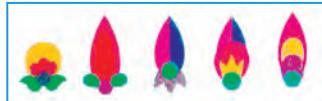

В. Раковський

Розфарбуйте тарілку самчиківським розписом, використовуючи приклади побудови композиційних елементів.

Бульбахи

Горішки

Квіти

Ягоди

1

2

3

Дізнайтесь більше про самчиківський розпис, побувавши на екскурсії у с. Самчики.

Тема 11

Динамічний розвиток у мистецтві

На характер музичного твору дуже має великий вплив зміна гучності — **динаміка**. Вона може змінюватись як поступово, так і раптово. Такий розвиток музики називають **динамічним**.

Зміна темпу (прискорення або сповільнення) також має великий вплив на розвиток та характер музичного твору.

Слухаємо та аналізуємо.

Йоганнес Брамс. «Угорський танець. № 5».

Зверніть увагу на виразність мелодії, пройнятості інтонаціями угорської народної музики. Гостроти твору надає пунктирний ритм і розвиток музики.

Який розвиток переважає у творі — динамічний чи темповий?

Чи змінювалася динаміка протягом виконання твору?

Чи залежить розвиток музики від виконавця?

Йоганнес Брамс (1833–1897)

Німецький композитор, піаніст і хоровий диригент. Характерні риси його творчості — звертання до народного фольклору і танцювальної музики.

Вчимося співом створювати контраст у музиці

Виконуємо вокальну вправу, в якій відчутно перегук:
1 — голосно, 2 — тихо.

Голосно (форте **f**)   Голосно (форте **f**)

I гр.   II гр.

Хто у лісі? Тихо (піано **p**) Це луна вто-рить нам. Тихо (піано **p**)

Хто у лісі? Це луна вто-рить нам.

Що нагадує вам ця вправа?

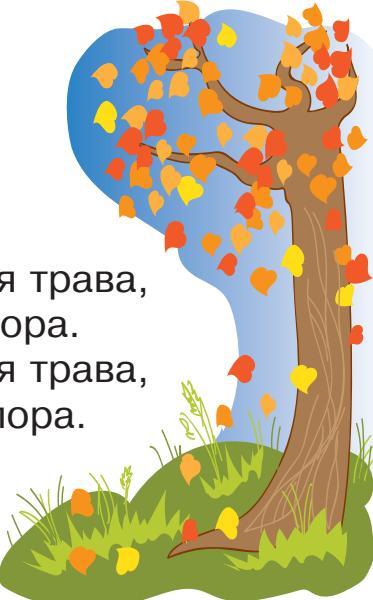

Розучуємо пісню.

ОСІНЬ

Слова та музика М. Назарця

1. Листя кружляє, осінь настала,
вбралися дерева у жовті кольори.
Сонечко в небі, втомлене, спало,
стало чекати зими.

Приспів:

Не співає соловейко, не колишеться трава,
закінчилось літо — осені прийшла пора.
Не співає соловейко, не колишеться трава,
промайнуло літо — осені прийшла пора.

2. Птахи у вирій всі відлітають,
дні вже коротші, похмурі вечори.
Листя з дерев тихо опадає
і теж чекає зими.

Приспів.

Тема

11

Динамічний розвиток у мистецтві

Під водою, на землі, у повітрі — всюди існує рух. Вітер гойдає дерева, до берега катяться хвилі, летить птах, танцює балерина... Художники створюють динамічні композиції, використовуючи ритмічні повторення та зображаючи природні явища й об'єкти в русі.

М. Кафтан. Море

Розгляньте картину-триптих Миколи Кафтана. За допомогою яких виражальних засобів художник передав ритм і рух?

Триптих — картина з трьох частин, об'єднаних однією темою.

М. Кафтан. Лелека

I. Тихий. Лелеки

Силует — однотонне площинне зображення фігур і предметів.

Світлий силует краще виглядає на темному тлі, а темний — на світлому. Ви вже знаєте, що таке протиставлення називають **контрастом**.

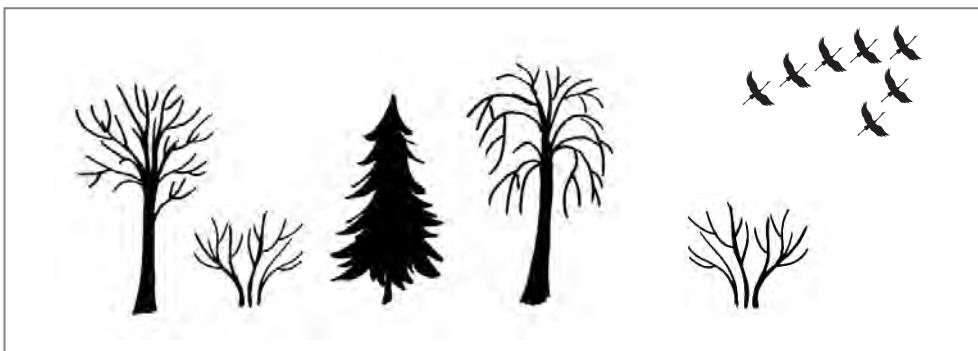
Порівняйте живописні та силуетні зображення птахів.

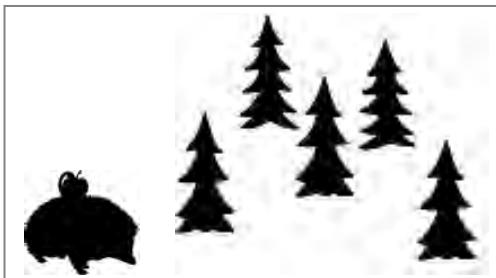
Створення силуетної композиції.

Варіант 1. Силуетна композиція «У вирій» (гуаш).

Поміркуйте, які силуети ви б використали у своїй роботі, щоб вийшла тематична композиція.

Варіант 2. Силуетна композиція «Готуємося до зими» (клей, крупи, насіння).

У вільну хвилину придивляйтесь до силуєтів та контурів хмарин. На кого вони подібні?

Тема 12

У мистецтві завжди лад

В основі розвитку музики лежать не тільки мелодичні, темпові, ритмічні та динамічні зміни, а й зміни ладу (мажор, мінор).

Ми знаємо, що основою музики є музичні звуки, проте будь-яке їхнє розміщення ще не є музикою, а лише ті звуки, які поєднані у певному порядку (ладять між собою). Ця основа у музиці зветься **ладом**.

Найбільш вживаними є **мажорний** та **мінорний** лади. Змінюючи лади, можна створити різноманітний характер та передати певний настрій музичного твору.

Слухаємо та аналізуємо.

а) [Франц Шуберт. «Вальс сі-мінор»](#).

Твір зацікавлює слухача своєю мелодійністю, а мінорний лад та неквапливий рух надають музиці відтінку сумовитої задумливості.

Закінчення твору звучить світло, у мажорному ладі, як згадка про щось хороше і приємне.

Як розвивається музика у творі?

Чи відчули ви зміну ладу в музиці?

Чи став іншим зі зміною ладу характер музики?

б) Франц Шуберт. «Алегрето».

Музичний твір, контрастний до звуків танцю.

У якому темпі прозвучав музичний твір?

Алегрето — музичний термін, що вказує на помірно швидкий темп музичного твору.

Що допомагає відчути ладовий розвиток у творі?
(Зміна темпу, зміна ритму, зміна ладу.)

Лад — зв'язок та злагодженість звуків між собою.

Мажорний лад — просвітлений, яскравий.

Мінорний лад — м'який, журливий.

Виконаймо два фрагменти пісень, аби краще відчути різницю між ладами.

a)

О-сінь. До-щик сі - єТЬ-ся, клен весь по- жов - тів,

а шпа-чок на гі - лоч - ці пі - сень - ку за - вів.

b)

Вже зи - ма - зи - монь - ка, па - да - ють сні - жин - ки,

і бли-щать на со- неч - ку на - че на - мис - тин - ки.

Виконайте пісню «Осінь».

Який настрій створила пісня?

Який лад у ній відчувається? (Мажорний, мінорний.)

Тема 12

У мистецтві завжди лад

Осінь багата на смачні овочі та фрукти. Вона щедро розмальовує свої дари різними кольорами. Митці допомагають глядачам побачити їхню красу, дарують нам радісний настрій.

Розгляньте картину. Який її формат? Пригадайте, до якого жанру образотворчого мистецтва належить ця робота. Назвіть предмети переднього й дальнього планів.

У натюрморта, крім овочів, фруктів чи квітів, можна зобразити й різні предмети домашнього вжитку (чашки, тарілки тощо).

Л. Поворозник.
Натюрморт

Натюрморт (із французької — «нежива натура», тобто нерухома) — зображення нерухомих предметів: квітів, овочів, фруктів, меблів тощо.

Розгляньте дитячу пластилінову роботу. До якого виду скульптури — круглої чи рельєфної — належать виліплені овочі та фрукти?

Дитяча робота

Пригадайте! Круглу скульптуру можна роздивитися з усіх боків, а **рельєф** — це напівоб'ємні зображення на площині.

Рельєфи бувають **заглиблені** й **опуклі**, тобто такі, що виступають над поверхнею.

Уявіть себе скульпторами.

Варіант 1. Створіть рельєфні скульптури «Веселі жителі саду та городу» (пластилін).

Варіант 2. Об'єднайтесь у групи. Створіть рельєфну композицію «Виноград» (із пластилінових кульок).

Варіант 3. Створіть сюжетну композицію «Ходить гарбуз по городу» (колективна робота).

Уважно розгляньте зображення. Якої помилки припустився художник? Поясніть.

Тема 13

Сюжетний розвиток у мистецтві

Прослуховуючи музичні твори композиторів різних країн, ми не лише ознайомились із їхнім змістом та характером, а й мали можливість спостерігати за мелодичним, інтонаційним, динамічним, темповим і ладовим розвитком.

Слухаємо та аналізуємо.

Семен Гулак-Артемовський. Дует Оксани та Андрія з опери «Запорожець за Дунаєм».

Це лірико-комічна опера. Її характерні риси — розмовні вокальні діалоги. Музичний діалог відбувається між Оксаною та Андрієм. Музика сповнена глибоким ліризмом та ніжністю, а мелодія близька до українських народних пісень.

Події відбуваються на турецькій території, за Дніпром, де після зруйнування російським царським урядом Запорозької Січі опинилася частина запорозьких козаків.

Національна опера України.
«Запорожець за Дунаєм»

Виконайте вокальну вправу. У ній переважає сюжетний чи мелодичний розвиток?

Діти:

Пет - ри - ку, Пет - ри - ку, що не - сеш у гле - чи - ку?

Петрик:

Не - су я сме - тан - ку для сест - ри Ок - сан - ки.

Розучуємо пісню за нотним текстом.

ПАВОЧКА ХОДИТЬ

Щедрівка

Наспівно

1. Па - воч - ка хо - дить, пі - р'яч - ко ро - нить.

Щед - рий ве - чір доб - рим лю - дям.

1. Павочка ходить, пір'ячко ронить.

Приспів:

Щедрий вечір добрим людям.

2. За нею ходить красна дівонька.

Приспів.

3. Пір'я збирає, в рукав ховає.

Приспів.

4. З рукава бере, на лавку кладе.

Приспів.

5. Із лавки бере, віночок плете.

Приспів.

Тема 13

Сюжетний розвиток у мистецтві

Цікавий і неповторний світ навколо нас. Люди спостерігають за красою природних форм та різноманіттям кольорів. Свої враження та емоції передають на малюнках, у розповідях, піснях, танцях.

М. Кафтан.
Біля мами найсмачніше

М. Кафтан.
Пухнасте щастя

Які емоції передав художник на своїх картинах? Котру з них можна назвати сюжетною? Складіть невеличку розповідь за її змістом.

Сюжетними називаються ті зображення, за якими можна скласти невелику розповідь.

Об'єкти природного і предметного світу — це **предметні зображення**. Наприклад: тварина, рослина, посуд, іграшка.

Які елементи картини можна використати для створення предметних зображень?

Р. Дункан.
Зимові забави

Нарешті прийшла зима, яку всі діти чекали з нетерпінням. Не забаром настануть чудові зимові свята: новорічні, різдвяні. На Новий рік будуть ходити від хати до хати щедрувальники, бажаючи господарям здоров'я та щедрого врожаю. А на Різдво лунатимуть колядки.

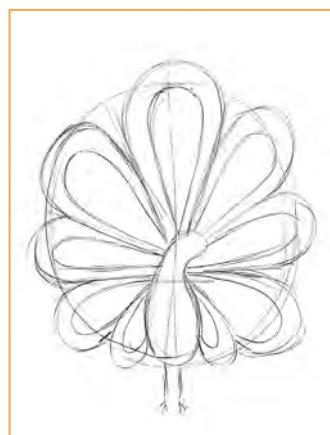
О. Бурда. Павич

Які кольори (теплі чи холодні) використала художниця, зображенуочи павича?

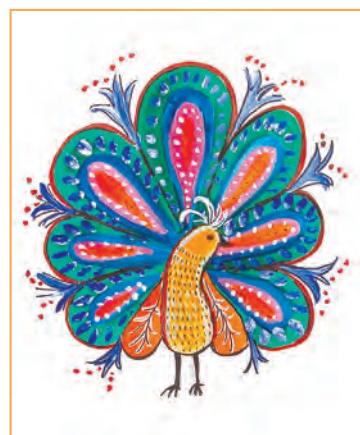
Намалюйте предметне зображення головної героїні щедрівки «Павочка ходить». Використайте хроматичні кольори.

1

2

3

Цікаво знати! Насправді барвисте павичеве віяло, яке ми приймаємо за хвіст, — це пір'я, що росте на спині птаха і прикриває його справжній коротенький та непримітний хвостик.

Тема 14

Зимові фантазії

Земля укрилась білим пухом,
чарує ліс в зимовому вбранні.
Кружляє віхола над лугом,
на ковзанці — веселі школярі.

В. Островський

Коли земля вкривається пухнастим білим покривалом, на вікнах будинків з'являються дивовижні візерунки і все навколо виблискує сріблом, так і хочеться вигукнути: «Здрастуй, зимонько!»

Зима дивує нас не тільки заметілями та тріскучими морозами, а й цікавими розповідями.

Слухаємо та аналізуємо.

[Жанна Колодуб. «Снігова королева»](#). Фрагменти з фортепіанного альбому за казкою Г.Х. Андерсена.

Це твір-портрет Снігової Королеви, яка мовби великим птахом проноситься повз вікна Кая, що спостерігає снігову заметіль. Музика змальовує картини казки «Снігова Королева». З одного звука з'являється два, три, чотири, а далі звук посилюється, гучнішає... І починається сніговий вихор, танець — політ Снігової Королеви. Після дзвонів звучить вальс, дуже гарний, але щось холодне і жорстоке вчувається у ньому.

Які елементи музичної мови задіяла авторка музики в цьому творі?

Жанна Колодуб (1930)

Українська композиторка, піаністка. Створила балети для дітей — «Снігова Королева», «Пригоди Веснянки». У її доробку є інструментальні твори та твори для симфонічного оркестру. Пише музику до кінофільмів, театральних вистав і пісень.

Виконуємо вокальну вправу. Який розвиток у ній переважає?

Дівчатка:

To ne bī - lī me - te - li - ki na - le - tī - - li,
to snī - jin - ki mow pu - shin - ki zem - lu vcri - - li.

Хлопчики:

Oй, ля! Мов pu - shin - ki зем - lu vcri - - li.

Поясніть відмінність термінів «темп» і «темпер».

Стиха спів ведіть, як у розмові —
це теж наука немала.

Щоб пісні стелились, як шовкові,
і струмочками мелодія плила.

Виконайте пісню «Павочка ходить».

Пісню можна виконувати у хороводному танку, наспівно та плавно. Слово «щедрівка» походить від Щедрого вечора. Так називали вечір під Новий рік.

Пригадайте колядки «Добрий вечір тобі, пане господарю» та «Нова радість стала». Проспівайте їх.

Тема 14

Зимові фантазії

Чарівниця-зима все навколо покриває білим полотном. Стоять запорошені дереви, будинки й теж чекають свого художника.

Д. Гібсон. Лісова хатинка

Розгляньте, як зимову казку художниця зобразила за допомогою фарб. Чи вдалося їй передати чарівність зимового свята? Які кольори та їхні відтінки переважають?

Музиканти відтворюють характери героїв завдяки різним тембрам. А художники та художниці надають виразності казковому дійству за допомогою цікавих форм і кольорів — теплих чи холодних, світлих чи темних.

Незабаром Святий Миколай завітає з подарунками. Ви також можете потішити своїх рідних і друзів «миколайчиком», смачним медовим або імбирним печивом.

 Чи нагадують вам візерунки на ласощах морозяні малюнки на вікнах?

Тільки вдаряять морози, віконні шиби вашого будинку вмить перетворюються на кришталеві розписи невідомого художника. Мороз «прикрашає» їх дивовижними візерунками.

Що вам нагадують візерунки мороза-майстра?

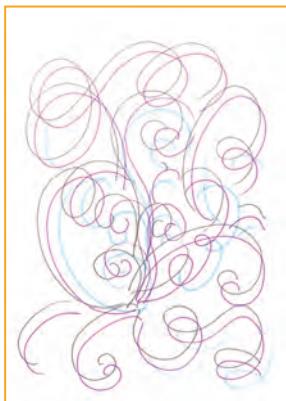

Уявіть себе художником-графіком.

Розмалюйте своє віконечко зимовим візерунком.

Варіант 1 (кольорові олівці або фломастери)

Варіант 2 (білий восковий олівець та акварельні фарби)

Тема 15

Зимові ігри та розваги

Каток, сніжинки й саночки
чекають нас зимової пори.
Щедрівки, ігри й колядка,
на вулиці — весела дітвора.

В. Островський

Р. Дункан. Зимові розваги

Настання зими з нетерпінням чекають усі діти. Бо це гра в сніжки, катання на лижах, саночках та ковзанах, очікування Нового року та зимових свят.

Календарні свята в Україні завжди супроводжувались іграми, хороводами та розвагами. Серед календарних пісень вирізняються щедрівки, колядки, водіння кози та Маланки з відповідним сюжетом, розподілом тексту на ролі та сценічною дією. Колядки наповнені доброчесливістю, а щедрівки — веселим гумором.

Слухаємо та аналізуємо.

а) **Щедрівка «Ой, там, за горою, та й за кам'яною».**

Проспіваємо куплет щедрівки за нотним текстом.

Ой, там, за го - ро - ю, та й за ка - м'я - но - ю.
Щед - рий ве - чір, доб - рий ве - чір.

Четвертну ноту з крапкою потрібно продовжити на половину її тривалості.

б) «Наша Маланка».

Кожної зимової пори всі діти з нетерпінням чекають настання Нового року, прикрашають іграшками лісову красуню-ялинку, готують щедрівки, вітальні листи та бажають всім щастя і здоров'я у Новому році.

Заспіваймо, друзі, в цім веселім домі
на щастя, на радість у році Новому.

Розучуємо пісню.

ПІСНЯ ПРО НОВИЙ РІК

Слова та музика Н. Май

1. За вікном, за вікном падають сніжинки,
ти, матусю, стели білу скатертинку.
І ялинку гуртом будем прикрашати:
Новий рік, Новий рік вже у нашій хаті!
Новий рік, Новий рік вже у нашій хаті!
Новий рік, Новий рік вже у нашій хаті!
2. Білий сніг, білий сніг по землі кружляє,
а ялиночка в нас вогниками сяє.
У таночок пішли хлопці і дівчата,
Новий рік, Новий рік вже у нашій хаті!
Новий рік, Новий рік вже у нашій хаті!
Новий рік, Новий рік вже у нашій хаті!

Тема 15

Зимові ігри та розваги

Зима — напрочуд весела пора року. Повсюди іскриться сніг, і так спокусливо вибліскують ковзанки у дворах... Скільки різноманітних ігор приносить ця пора дітворі!

На якому фото виражено динаміку, а на якому — статику? Розкажіть про свої улюблені зимові розваги.

Уявіть себе скульптором! Проте зовсім не обов'язково ліпти великих сніговиків.

Можна виготовити мініатюрних сніговичків та прикрасити їх шарфом, ґудзиками... Потім можете залишити в несподіваних місцях — на дереві, на лавці, на підвіконні.

Зробіть друзям приємний сюрприз!

Зима дарує багато ідей для цікавих ігор, творчості. Важливим пунктом передноворічної підготовки є прикраса будинку й пошук численних подарунків. Можна створити особливий новорічний декор власними руками.

Виготовте новорічну ялинку, яка стане прекрасним декоративним елементом святкового інтер'єру класу чи кімнати у новорічно-різдвяний час.

1

2

3

Уважно розгляньте зображення. Знайдіть на них відмінності.

Разом із друзями створіть лепбук «Зимові розваги».

Тема 16

Мова та розвиток у мистецтві

Підсумковий урок за темою

Музичне мистецтво спілкується із слухачем мовою звуків, тому музична мова є зrozумілою усім людям. В основі змісту музики кожного народу лежить мелодія, яка набуває розвитку завдяки різним елементам музичної мови.

- Слухаємо колядку «Спи, Ісусе, спи».
- Назвіть улюблений музичний твір.
Поясніть, чому він вам подобається.
- Мелодія — це музична думка, виражена послідовністю звуків різної висоти й тривалості. А які ще елементи музичної виразності допомагають створити музичний образ твору?
- Проспівайте фрагмент щедрівки за нотним текстом.

Щед-рик, щед-рик, щед-рі-воч-ка, при-ле-ті-ла лас-ті-воч-ка,

ста - ла со - бі ще - бе - та - ти, го - по - да - ря ви - кли - ка - ти.

- Які щедрівки та колядки ви ще знаєте?
- Поясніть, як ви розумієте такий вислів: «Музика допомагає піznати та відчути красу життя, велич природи, іноді навіть те, чого не можна виразити словами».
- Який із цих музичних творів написав Міхал Клеофас Огінський?

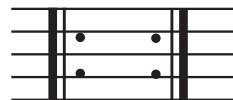
A «Рондо в турецькому стилі»   **B** «Полонез»

8. Як називаються зображені інструменти?

9. Назвіть складові елементи музичної мови.

10. Як називаються ці знаки?

11. Що потрібно композитору, аби розкрити художній образ твору?

12. Як називаються твори, до яких створено ці ілюстрації? Назвіть їхніх авторів.

13. Виконайте «Пісню про Новий рік», колядки та щедрівки.

Уважно та вдумливо слухайте музику. Вона може багато чого нам розповісти. Інколи музика викликає у нашій уяві різноманітні картини. Всі види мистецтва — музика, література, живопис чи хореографія, кожен по-своєму, доповнюючи один одного, передають красу навколошнього світу.

Тема

16

Мова та розвиток у мистецтві

Підсумковий урок за темою

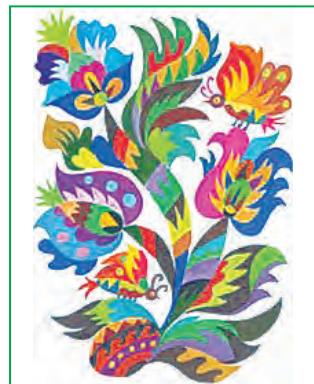
1. Які види образотворчого мистецтва ви знаєте? Оберіть серед запропонованих учителем зразків твори живопису.
2. Визначте динамічну і статичну композиції.

3. Які з цих скульптурних творів належать до круглої, а які — до рельєфної скульптури?

4. Який із цих малюнків виконано в техніці самчиківського розпису?

5. Які види театральних ляльок ви знаєте?
6. Знайдіть серед поданих зображень силует.

7. Створіть у класі зимову казку. Виріжте сніжинки, прикрасьте ними вікна. Можете скористатися зразком.

1

2

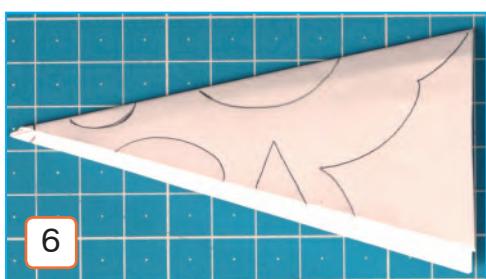
3

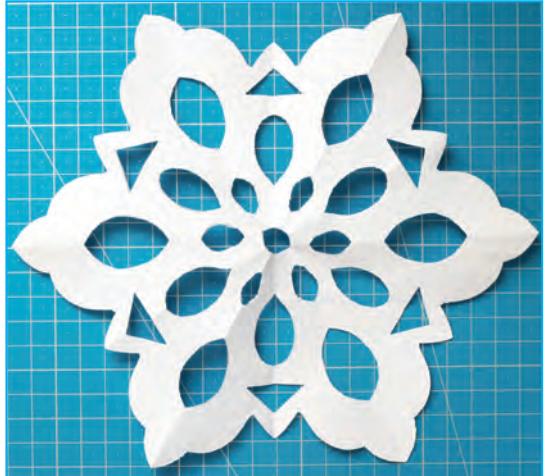
4

5

6

Не забудьте привітати своїх друзів і родичів із веселими зимовими святами!

Розділ II.

Види та жанри мистецтва

Тема 17 Зима у творчості митців

Музичні жанри — це різновид музичних творів, що різняться за змістом, будовою та засобами виразності. Протягом тривалого часу в народній музиці першими були пісня, танець і марш.

Пісня — найбільш поширенна форма вокальної культури, що поєднує словесний та музичний образи. Пісня є їй загальною назвою твору, призначеного для інструментального виконання.

Слухаємо та аналізуємо.

а) [Микола Дремлюга. «Лірична пісня»](#).

Мелодія у цьому творі звучить спокійно і рухається поступово, неквапливо.

Чому композитор назвав свій інструментальний твір піснею, адже там немає слів?

В. Морас. Зимовий пейзаж

Якими словами можна охарактеризувати уявну музику?

б) [Леся Дичко. «Зима» з дитячої кантати «Пори року»](#).

Схвильована, стрімка пісенна мелодія разом із літературним текстом передає зміст і настрій твору. Він

завершує цикл «Пори року», де народна щедрівка «Щедрий вечір» виступає як пісня-гра, а друга «Ой із-за хмари» слугує фіналом усього твору.

Яке у вас склалося враження від прослуханих творів?

Микола Дремлюга (1917–1988)

Український композитор. Писав інструментальну музику: концертні твори для фортепіано, скрипки, духових інструментів, бандури, хорові твори та пісні для дітей.

Проспівайте куплет дитячої пісеньки та простежте за рухом мелодії у першому та другому реченнях.

Ві- ють, ві - ють за - ме - ті - лі, ві - ють, сі - ють зер - на бі - лі.

Но - вий рік при - йшов у клас, кли - че він у двір всіх нас.

Розучуємо пісню.

КРИШТАЛЕВА ЗИМОНЬКА

Слова Г. Бойка

Музика А. Філіпенка

1. Кришталева зимонька в срібнім кожушку!

Ти кругом насипала білого сніжку.

Принесла ти радощі нашій дітворі.

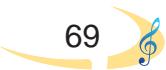
Гірка появилася в кожному дворі!

2. Кришталева зимонько, ще сніжку сипни!

Сядем на санчата ми, візьмем ковзани.

Морозець пошипует і сніжок хрустить...

Кришталева зимонька всіх нас веселить!

Тема 17

Зима у творчості митців

Найчастіше митці на картинах, у скульптурах зображають людей, тварин, природу, світ речей, різні події. За змістом зображеного розрізняють **жанри** мистецтва.

Ви вже знаєте, що художній твір, сюжетом якого є зображення людини, — це **портрет**, природи — **пейзаж**, тварин — **анімалістичний**, предметів — **натюрморт**, зображення моря — **марина**. Проте є ще **побутовий** — це зображення сцен повсякденного життя, **батальний** — мотиви бойових дій.

Н. Фугель.
Портрет хлопчика

Л. Поворозник.
Зима

Знайдіть портрет і натюрморт серед творів живопису та графіки.

Розгляньте, яких відтінків може бути сніг на пейзажі.

О. Воробйова.
Січень

Пейзаж — один із найпопулярніших жанрів в образотворчому мистецтві. Він виник у Китаї. Зараз існує понад сорок основних видів та різновидів пейзажу: **міський**,

сільський, гірський, морський (марина), промисловий, садово-парковий, а також пейзаж степу, лісу, архітектурних споруд тощо.

Як у пейзажі передано далечін?

В. Свалявчик. Зима

О. Шупляк. Зимовий пейзаж

Щоб передати простір, використовують прийом **загорожування**. Для правильної побудови композиції вирішальне значення має вибір лінії горизонту.

Створіть у кольорі свято зимової природи — незабутню зимову казку. Використайте техніку різних відтінків (**гризайль**).

Ось такі роботи створили ваші ровесники:

Дитячі роботи

Тема 18

Мистецтво танцю

Танець — вид мистецтва, де художні образи створюються засобами пластичних рухів людського тіла. Музика кожного танцю має свій характер, темп і ритм.

Танці бувають народні та класичні.

Народний танець — це яскраве вираження творчості кожного народу, що віддзеркалює традиції хореографії та пластичної виразності у поєднанні з музикою.

Класичний танець — це система виразних засобів хореографічного мистецтва, що базується на детальній розробці різних груп рухів та позицій рук і вимагає спеціальної підготовки.

Слухаємо та аналізуємо.

а) Український народний танець «Гопак».

Український народний танець «Гопак». Національний ансамбль танцю ім. П. Вірського

Гопак як сольний танець виник у побуті запорозького війська, який давав можливість козакам продемонструвати свою спритність, мужність, силу і бойові навики.

Який настрій створила музика танцю?

Які танцювальні рухи ви обрали б під музику танцю?

б) Петро Чайковський. «Танець з кубками».

Це ефектний святковий танець. Вслушайтесь у важку ходу його першої та третьої частини та легку танцювальність у середній. Прозора музика танцю звуками дзвіночків імітує дзвін кубків-келихів.

«Танець з кубками»

з балету П. Чайковського «Лебедине озеро»

Яке враження справила на вас музика?

Чи можна поєднати ці твори за характером музики?

У музичних творах часто використовуються ноти, біля яких з правого боку стоїть крапка. Вона вказує на те, що звук потрібно продовжити на половину тривалості ноти, біля якої вона стоїть. ($\underline{\text{---}} \cdot = \text{---} + \text{---}$)

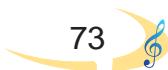

Виконайте пісню «Кришталева зимонька».

Виконання цієї пісеньки не потребує якоїсь особливо надмірної уваги, а лише хорошого настрою та правильного голосоведення.

Підберіть такий ритмічний супровід до пісні, який би доповнив та підкреслив її характер.

Тема 18

Мистецтво танцю

Кожна країна пишається своїми танцями. Хоровод є одним із найдавніших обрядово-ігрових танців в Україні. До жанру **побутових танців** належать метелиці, гопаки, козачки, коломийки, гуцулки, польки та інші. У **сюжетних танцях** відображаються конкретні явища навколошнього життя і природи (праця, побут, звички тварин тощо).

Т. Даниленко.
Гуцульські танці

Я. Адамович.
Гаївки

Придивіться до одягу танцюристів. Він підкреслює особливості танцювальних рухів людей. Як, на вашу думку, художникам вдалося передати ритм танців?

«Гопак» (зріз дерева)

Вишивка активно використовується в сучасному одязі та надає йому своєрідності й неповторності. Мода змінюється, але вишиті речі завжди мають стильний вигляд.

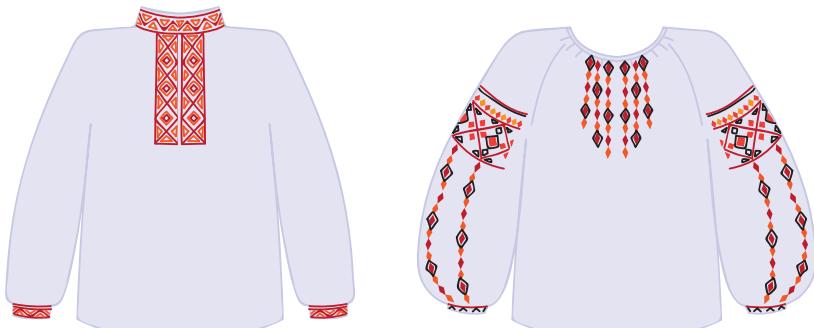
 Чи є у вас у дома вишиті речі?
Коли ви їх носите?

Кожен регіон України славиться своїми візерунками.

 Уявіть себе дизайнером одягу. Прикрасьте святкову блузку або сорочку орнаментом — рослинним, зооморфним або геометричним. Можете використати заготовку виробу з паперу.

Тема 19

Крокуємо під звуки козацького маршу

Марш — чітка ритмічна музика бадьорого, енергійного характеру, під яку зручно крокувати у синхронному темпі на військових парадах, демонстраціях, спортивних змаганнях. Музика маршу бадьора та активна.

Маршову музику застосовують не тільки в побуті, а й в концертних програмах та циркових номерах.

Слухаємо та аналізуємо.

а) [Євген Адамцевич. «Запорозький марш»](#).

Музика маршу чітка, смілива та енергійна. Зверніть увагу на засоби виразності, які створюють образ мужніх козаків.

Хто виконує марш? Який настрій створює така музика?

Чи відчули ви українські мотиви в мелодіях маршу?

Що найбільше вплинуло на вас (мелодія, ритм, темп чи характер та чітке виконання)?

П. Андрусів.
Атака козаків

П. Андрусів.
Козацькі старшини

б) [Ф. Шуберт. «Військовий марш»](#).

Бойовий дух воїнів здавна піднімала маршова музика. А чіткий ритм та мелодія маршу, яка легко запам'ятається, зробили його популярним. Чи відрізняються ці марші за характером та манерою виконання?

Чи допомогла вам музика сприйняти зображене на картинах?

Проспівайте два музичні фрагменти. Який із них має маршовий характер?

Розучуємо пісню.

КОЗАЧАТА

Слова О. Яворської

Музика М. Ведмедері

1. Ми, маленькі козачата,
станем справжніми людьми.
Ми кохаєм рідну пісню,
Україну любим ми!

Приспів:

Україна — наша мати,
і про неї вільний спів.
Ми — веселі козачата,
ми — нащадки козаків!

2. Ми шануєм рідне слово,
в ньому вірність і краса.
Ми — маленькі козачата,
наша пісня не згаса!

Приспів.

3. Хай злітає рідна пісня,
наче чайка в небеса.
В ній — ясна душа народу,
в ній надія і краса.

Приспів.

Тема 19

Крокуємо під звуки козацького маршу

У художніх творах митців часто героями є українські козаки. Це вільні озброєні люди, які захищали рідну землю від ворогів.

I. Рєпін. Козаки пишуть листа турецькому султану

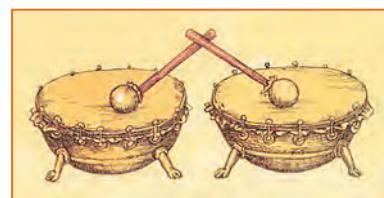
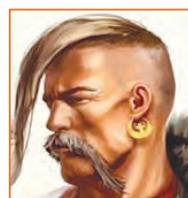
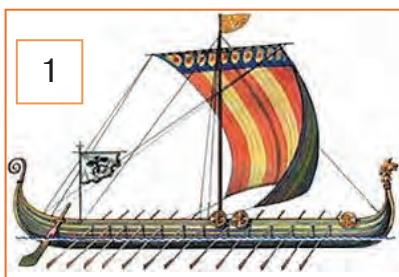

Які характери козаків передав живописець?

Щоб стати козаком—запорожцем, новоприбулий на Січ довго навчався військової справи і традицій січового товариства. Потім проходив складні випробування. Козак мав бути сильним і безстрашним воїном, що боронить віру, гідність та звичаї українського народу.

Що ви знаєте про козаків? Доберіть до зображенень правильні назви: литаври, козацька чайка, оселедець.

Козаки-запорожці стали героями не лише художніх творів, а й мультфільмів.

М/Ф з козацького серіалу (на вибір).

Козак Грай — хитрий і розсудливий, Око — вправний стрілець, вояовничий, Тур — сильний, але сором'язливий. Відрізняються вони і зовнішністю: один високий і худий, другий — маленький і гладкий, а третій — козак-богатир. У сюжетах мультфільму герої потрапляють у неймовірні ситуації.

Кадр із мультфільму «Як козаки...»
(реж. В. Дахно)

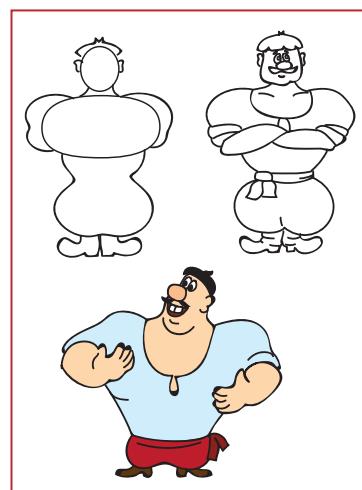
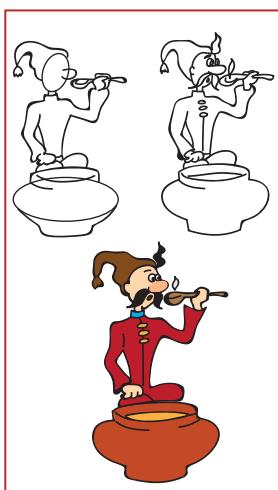
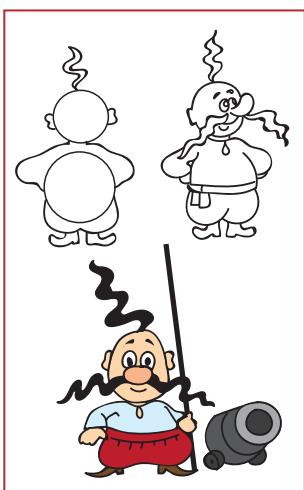

Чи однакові зображення людей у мультфільмах і на картинах?

Під час малювання героїв мультфільмів художники використовують прийом стилізації. Вони спрощають загальний вигляд фігури людини, але роблять виразнішими риси обличчя.

Намалюйте дотепних та вигадливих козаків (на вибір).
Придумайте нову цікаву пригоду козаків.

Де іще, окрім мультфільмів, можна спостерігати стилізовані зображення людей?

Тема 20

До вершин майстерності

Усім відомо, що прилюдне виконання вокальних чи інструментальних творів називають **концертом**.

Та в інструментальній музиці концертом називають ще і великий, віртуозний за характером, музичний твір для соліста-інструменталіста з оркестром.

Слухаємо та аналізуємо.

а) [Українська народна пісня «Ой лопнув обруч».](#)

Виконання пісні дає можливість нам відчути у ній танцювальний характер та веселий настрій.

Ой лопнув обруч
та й біля барила,
дівчина козака
та й одурила...
Ой думалося,
передумалося,
одур голову бере,
що далеко він живе.

б) [Ісаак Беркович. «Концерт №2 для фортепіано з оркестром» \(фінал\).](#)

У цьому творі майстерність піаніста ніби протиставляється барвистому звучанню оркестру.

Симфонічний оркестр Тернопільської філармонії

Яку українську народну пісню композитор використав як основу для створення фінальної частини концерту? Як називають виконавця сольної партії в інструментальному концерті?

Ісаак Беркович (1902–1972)

Український композитор, піаніст, педагог. Писав переважно фортепіанні твори, для оркестру народних інструментів, скрипки, віолончелі та музику для дітей.

Виконайте фрагмент пісеньки за нотним текстом з ритмічним супроводом.

Дзвіночок

Маракаси

Бубон

Со-ло-вей-ко за-спі-вав, гар-ну пі-сень-ку він знов.

Ti - у, ті - у, ті - у, тьох. Ti - у, тьох, ті - у, тьох.

Виконайте пісню «Козачата».

Що потрібно для того, щоб створити бойовий, урочистий, веселий настрій пісні?

Які види мистецтва поєднуються у пісні?

Тема 20

До вершин майстерності

Немає, мабуть, на землі людини, яка хоча б раз за своє життя не співала чи не танцювала, не насолоджувалася музикою на концертах. Багато ваших ровесників вчаться грати на музичних інструментах, відвідують танцювальні чи вокальні гуртки... Інколи улюблене заняття стає справою усього життя.

П. Ренуар.
Дві дівчини за піаніно

Е. Дега.
Танцювальний клас

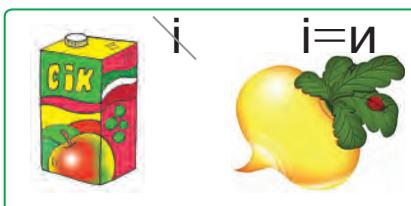

Як художник «розповів» про маленьких музикантів і танцюристів? Чого навчаються дівчатка, зображені на картинах? Чи можна сказати, що художники й художниці теж закохані в музику?

Потрібно багато й наполегливо вчитися, щоб стати справжнім митцем. Художники, композитори, диригенти, музиканти-виконавці вчаться у спеціальних навчальних закладах — музичних або художніх школах, академіях...

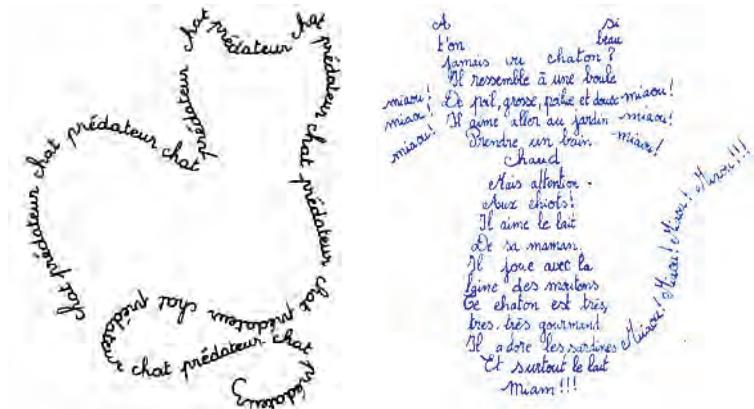
Розгадайте «музичні» ребуси.

Мистецтво постійно розвивається. Художники й художниці не перестають дивувати своїми знахідками.

М. Кафтан.
Рожеве щастя

Кого зобразили художники? Які роботи — живописні, а які графічно-текстові?

Чи чули ви «котячі концерти»?

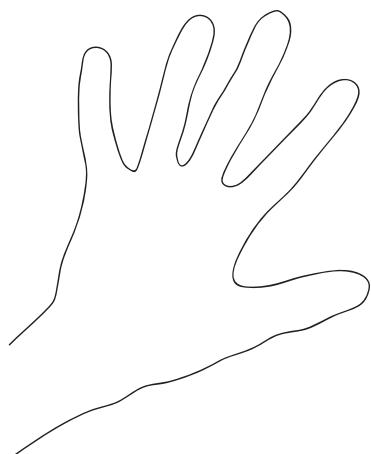
Каліграма — вірш, записаний у формі малюнка.

Винахідником зорової форми вірша є давньогрецький поет. Слово «каліграма» придумав французький поет Гійом Аполлінер, який частину своїх віршів виконував у вигляді малюнків, що складені зі слів і віршів на певну тему.

Створіть власну каліграму.

Спочатку намалюйте олівцем контурний малюнок, а потім запишіть текст вірша або побажання.

Тема 21

З музикою в серці

Стародавні мудреці стверджували, що музика зародилася зі створенням світу і звучить усередині кожної людини, яку вона слухає серцем.

У процесі розвитку музичне мистецтво набуло високої оркестрової культури, і багато музичних творів минулих часів збереглися у нотному запису до нашого часу.

У кожному з цих творів закладено певний зміст. Він стає зрозумілим сучасному поколінню завдяки майстерному виконанню та звучанню інструментів, що різняться забарвленням звуку — тембром.

Слухаємо та аналізуємо.

Г.Ф. Гендель. Концерт для органа з оркестром «Зозуля і соловейко».

Собор Св. Стефана в м. Пассау (Німеччина).

Найбільший церковний орган Європи

Чи є ця музика зрозумілою вам? Чи не здалося, що ви її вже десь чули?

Георг Фрідріх Гендель (1685–1759)

Німецький композитор, органіст і скрипаль. Найбільшим досягненням композитора є створення нового музичного жанру ораторії, яка близька до опери, але без сценічної дії.

Виконаємо вокальну вправу, яка починається не з повного такту, а із затақту.

Ку - ку!
Тьюх - тьюх,
Тьюх - тьюх,
Тьюх - тьюх,

Ку!
Ку - ку!
Ку - ку, ку - ку, ку -
тьюх - тьюх,
тьюх - тьюх,
тьюх - тьюх,

Розучуємо пісню.

ІЗ СНІЖКОМ МИ ДРУЖИМО

Слова В. Кленца

Музика М. Ведмедері

1. Там, де поле, там, де луг,
ходить завірюха,
сипле сніг із рукавів
і морозить вуха.

Приспів:

Ой сніг, сніжок,
біленький, лапатий,
ти звідки до нас
прийшов погуляти?

2. Щоки полуум'ям горять,
та біжать малята,
щоб везти із гірки сміх
на своїх санчатах.

Приспів.

3. Ти, вітристську, зупинись,
йди із нами грatisь,
на санчатах цілий день
будемо кататись.

Тема

21 З музикою в серці

Багато казкових героїв «оселилося» у творах образотворчого мистецтва. Чимало художників можуть розповісти казку чи будь-яку історію за допомогою малюнків. Якщо ж ці малюнки розмістити поряд із текстом, то вони стають *ілюстраціями*.

У багатьох казках герой співають або грають на музичних інструментах.

Розгляніть графічну і «пластилінову» ілюстрації до казок.

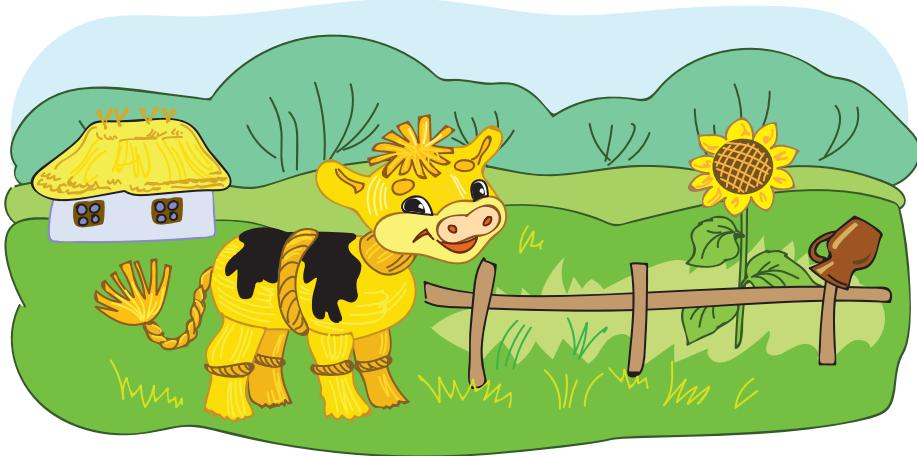

Є. Удін. Ілюстрація до казки «Котик і Півник»

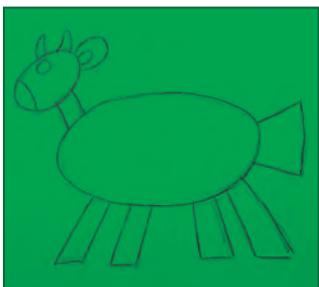
Г. Осадко. «Вівці, мої вівці». Пластилін

Героями казок є тварини, люди, рослини, тому художник-ілюстратор повинен уміти малювати і портрети, і натюрморти, і картини анімалістичного жанру, зберігаючи при цьому казковість історії.

 Пригадайте українську народну казку «Солом'яний бичок». Хто змайстрував солом'яного бичка? Чому він казав, що має «засмолений бочок»? Як бичок допоміг дідові та бабі?

 Виліпіть із пластиліну казкового бичка з плямкою «смоляни» на спині, користуючись зразком. На цупкому папері або картоні намалюйте силует бичка. Доповніть виріб деталями: хвіст, очі, ніс, плямки на ніжках, чорна смоляна плямка на тулубі.

1

2

3

 Запросіть у клас художника-ілюстратора. Дізнайтесь у нього про види книжкових ілюстрацій.

Тема 22

Зустрічаємо весну

В Україні люди завжди радо зустрічали весну народними піснями — закличками, веснянками, хороводами та іграми: «Прилинь, прилинь, чаронько, весно красна, обігрій землю сонечком, обласкай діток ніжністю, а природу — теплом». Професійні музиканти та композитори у своїй творчості також часто звертались до народних джерел, створюючи на основі мелодій народних пісень великомасштабні музичні твори.

Проспівайте куплет веснянки «Вийди, вийди, Іванку». Зверніть увагу на ноти, що об'єднані дужкою (або). Це — **ліги**. Вони вказують на те, що на один склад потрібно проспівати дві ноти.

Ви-йди, ви-йди, І-ванку, за-спі-вай нам вес-нянку.

Зи-му-ва-ли, не спі-ва-ли, вес-ну до-жи-да-ли.

Слухаємо та аналізуємо.

а) Українська народна пісня-веснянка «Вийди, вийди, Іванку».

Якому настрою співзвучна ця веснянка?

б) Петро Чайковський. Перший концерт для фортепіано з оркестром. Фінал (заключна частина).

У цьому творі композитор для створення фінальної частини симфонії використав тему української народної веснянки «Вийди, вийди, Іванку».

А ви відчули тему веснянки у творі?

Як вона прозвучала? Мелодія залишилась незмінною?
Який характер цієї музики?

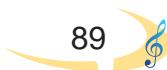
Знайдіть спільні та відмінні риси пісні та концертного твору.

Виконайте пісню «Із сніжком ми дружимо».

Які елементи музичної мови допоможуть вам виконати пісню, щоб створити хороший настрій? А чим цікава для вас зимова пора?

Тема

22

Зустрічаємо весну

Навесні тане сніг. З'являються перші квіти, які радують нас своїми барвами й ароматами. Вони зацвітають ще до появи листків на деревах.

Підсніжник

Проліска

Білоцвіт весняний

Які весняні квіти ви бачили в лісі?

Ніжність перших весняних квітів зачаровує письменників, художників... У своїх творах вони передають їхню красу.

Загадка

Подивітесь — на горбочку
он біліє дивне очко.

Хто ж це дивиться так ніжно?

Дитинча весни — ...

(*кінкіжінчики*)

Пригадайте назву казки про дівчинку, котрій мачуха наказала взимку назбирати в лісі підсніжників.

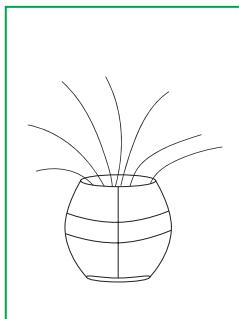
Розгляньте натюрморт із квітами. Що художник розмістив у центрі композиції? Які кольори переважають на картині?

М. Мудра. Ніжність

Намалюйте натюрморт «Підсніжники». Можете скористатися шаблоном.

1

2

3

4

Покажіть за допомогою пантоміми радісні та сумні епизоди з життя весняних квіточок. Коли квіти сумують?

Пам'ятайте, що підсніжники занесені до Червоної книги України. Нехай їхня краса радує вас у лісі або на картині.

Тема 23

У чарівному світі балету

Образний зміст літературних творів можна передати не тільки словом та співом, а й поєднавши музику з хореографією. Музично-хореографічну виставу, в якій думки та почуття передаються за допомогою музики і танцю, називають **балетом**. У балетній виставі беруть участь не тільки танцюристи, а й великий оркестр. Танці у балеті бувають як сольні, так і масові, а зміст розкривається у тісній взаємодії музичного, хореографічного та образотворчого мистецтва.

Слухаємо та аналізуємо.

Сергій Прокоф'єв. Фрагменти з балету «Попелюшка»:

а) «На балу» (сольний танець Попелюшки).

Національна опера України. Сцени з балету «Попелюшка»
(актори: Ю. Москаленко, К. Кухар та О. Стоянов)

Які почуття Попелюшки характеризує музика? (*Байдужість, радість, розгубленість, хвилювання.*)

б) «Вальс».

Романтичний танець Попелюшки з принцом раптово зупиняє бій годинника, який нагадує дівчині, що вже час залишити королівський палац.

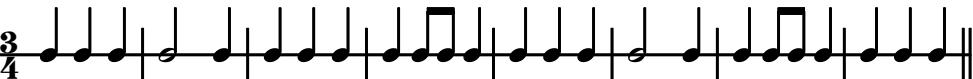

Розкажіть про ваші враження від прослуханої музики.

Чи можна за допомогою музики розповісти про якісь події? Що є найкращим виразником у цій музиці?

Чи відповідає цей ритмічний рисунок танцювальному характеру?

a)

b)

Чи можна об'єднати ці вправи в одну?

Розучуємо пісню.

ВЕСНІВОЧКА

Слова та музика І. Танчака

1. Теплий дощик заспіває пісеньку весні.
Усміхнеться буйним цвітом веснонька мені.
А веселочка грайлива зачарує світ
і верба зрадіє щиро помахами віт.

Приспів:

Заспівав, заспівав,
дощик пісеньку заспівав.

2. Дрібен дощик вміє личко весноньці-весні.
Легкий вітерець розчеше коси золоті.
Підрум'янить білі щічки сонця промінець
і надіне весна-красна золотий вінець.

Приспів.

3. Задзурчать струмки веселі, побіжать в ріку.
І зустріне їх привітно веснонька в вінку.
Теплий дощик із хмаринки — землю поливай:
зарясніють в полі сходи, буде урожай.

Приспів.

Тема 23

У чарівному світі балету

Колись давно актори показували свої вистави просто надворі. Сцена була розташована внизу, а на пагорбі облаштовувались глядачі. Із часом театр змінився, з'явилося приміщення для вистав.

Львівський національний
академічний театр опери та
балету ім. С. Крушельницької

Античний театр

Глядачі мають змогу милуватися вишуканим виглядом театральних будівель ззовні та всередині. **Архітектори, художники і скульптори** спрямовують свою фантазію на їхнє створення.

Театрів існує багато — це залежить від того, які вистави там показують. Здогадайтесь, у яких театрах відбувається дійство, зображене на фото. Назвіть професії у театрі.

Театральне дійство відбувається на сцені серед декорацій. **Театральні художники** (сценографи) зображають середовище, в якому розгортаються події вистави: архітектурні споруди, фантастичні або реальні краєвиди, зали палаців.

Балет — це мистецтво, яке завдяки граційному танцу і прекрасній музиці дозволяє артистові передати зовнішній вигляд, характер, настрій і рухи будь-якого казкового персонажа.

Київський академічний театр опери і балету для дітей та юнацтва. Сцени з балету «Попелюшка»
(актори: О. Бондаренко, М. Нагасава)

Пригадайте чарівні перетворення, які відбуваються у казці «Попелюшка». Добра Фея зробила з гарбуза карету, із мишай — коней, а зі щура — кучера.

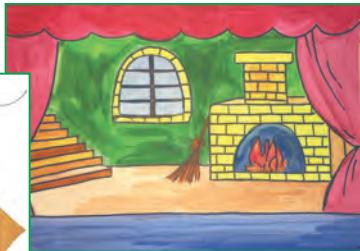
Намалюйте декорації, які можна було б використати в балеті «Попелюшка».

1

2

3

Що на сцені розташоване ліворуч, що — праворуч, що близче, що — далі?

Тема 24

Як створюється балетна вистава

Чарівний світ казок композитори відображають у творах різних жанрів, зокрема й у балетних виставах.

Дійові особи у балеті передають почуття не словами, а засобами танцювальних рухів під музику, яку спеціально створив композитор.

Яскравим прикладом використання казкового сюжету музично-хореографічної вистави є балет П. Чайковського «Лускунчик» за казкою Ернеста Гофмана «Лускунчик і Мишачий король».

Слухаємо та аналізуємо.

Петро Чайковський. «Танець Феї Драже» з балету «Лускунчик».

У цьому музичному епізоді для створення казкового образу гостині палацу солодощів — Феї Драже композитор використав музичний інструмент, який називається **челеста**.

Нагадуючи звук дзвіночків, звуки челести допомагають передати в музиці переливи фонтанів солодких напоїв, блиск льодяників, яких багато у чарівному царстві солодощів.

Як розповідає музика про добру казкову Фею? Яке враження викликають кришталеві крапельки чарівної мелодії танцю?

Як звучить музика? Якими словами її можна виразити?

Челеста — ударно-клавішний музичний інструмент, що за формою схожий на піаніно. Використовується у симфонічному оркестрі. Його ніжне звучання створює казковий колорит і нагадує перегук дзвіночків.

 Що у балетній виставі створює зміст — вокально-хоровий спів чи поєднання музики та хореографії?

 Проспіваймо всі разом фрагмент пісеньки, супроводжуючи свій спів тільки дзвіночками.

Такий музичний епізод більше підходить до балетного жанру чи оперного?

Зно- ву всіх нас у клас по - кли - кав дзві - но - чок.

За - спі - ва - є - мо піс - ні, пі - дем у та - но - чок.

Виконайте пісню «Веснівочка».

Чи сподобалась вам пісня? Як її потрібно виконати, щоб передати емоційний зміст твору?

У своїх легендах та казках народ створив світлий образ Весни — дівчини з вінком на буйних косах, яка володіє величезним скарбом — ясним сонечком та теплим дощиком.

Намалюйте і ви образ дівчини-весни.

Тема 24

Як створюється балетна вистава

Щоб глядачі краще зрозуміли зміст театральної вистави, художники-костюмери створюють для дійових осіб костюми. Завдяки гриму ми можемо побачити перевтілення актора на казкового персонажа. Спеціальний грим накладають художники-гримери.

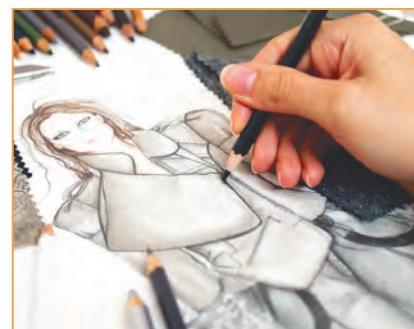

Національна опера України. Сцени з балету
(актори: Ю. Кулик, В. Нетруненко; Т. Андрєєва, В. Кутузов)

Розгляньте театральні костюми. Чи впізнаєте персонажів, для яких вони були створені? Назвіть їх.

Перед тим, як виготовити костюм, художник придумує його, а потім створює **ескіз**, тобто стилізований, узагальнений малюнок. Він може використовувати різноманітні матеріали, художні прийоми зображення (колаж, графіку, розпис).

Художник враховує стать і вік дійової особи, а також її соціальний стан і рід занять.

Розгляньте сцену з балету П. Чайковського «Лебедине озеро». Яку роль відіграє костюм у створенні образу театрального персонажа?

Одеський національний академічний театр опери і балету.
Сцена з балету «Лебедине озеро»

Уявіть себе художником-костюмером. Створіть чи намалюйте сценічний костюм для балерини або іншого героя (за бажанням). Використайте шаблон.

Продемонструйте у класі створений вами театральний костюм.

Тема 25

Свято на балетній сцені

У палаці короля святкують народження донечки принцеси Аврори.

До палацу наближається зла Фея. Вона розгнівана на всіх, бо її забули запросити на свято. Фея пророкує юній Аврорі, що та засне навіки, вколовшись веретеном.

Слухаємо та аналізуємо.

[Петро Чайковський. Балет «Спляча красуня».](#)

Основу балету становлять ліричні музичні образи, які характеризують головних героїв, їхні почуття та переживання. Це король, королева, принцеса Аврора, фрейліни, пажі, сім Фей та принц Дезіре.

a) танець фрейлін та пажів;

б) танці Феї Ніжності, Феї Бузку, Феї Канарайки.

Національна опера України.
Сцени з балету «Спляча красуня»

Опишіть характер музики танців. Що, крім мелодії, допомагає композитору передати характер музичного твору? Якими ви уявляєте персонажів казки? Намалюйте їх.

Уже понад сто років балетна вистава «Спляча красуня» займає провідне місце в репертуарі багатьох провідних театрів світу.

Проспівайте музичний фрагмент.
Що ви помітили у нотному записі?

При - ле - ті - ли жу - рав - лі й ле - ле - ки.

Вес - ну - крас - ну при - нес - ли із кра - їв да - ле - ких.

Розчуємо пісню.

ПРОЛІСОК

Слова Н. Іванової

Музика А. Олейнікової

1. В зимовій хатинці на білій перинці пролісок маленький очка розкриває, весну зустрічає, сам себе питає:
«Чом джерельце дзюркотить, весело співає?
Чом у синій висоті пташечка літає?»
Бо весна знову прийшла, знову завітала,
щиро сонечко її в небі зустрічало.
2. Виходить з хатинки, стає він навшпиньки — пролісок маленький радо розквітає, весну зустрічає, сонечко вітає.
Бо джерельце дзюркотить, весело співає,
а у синій висоті пташечка літає!
То весна знову прийшла, знову завітала,
щиро сонечко її в небі зустрічало.

Тема 25

Свято на балетній сцені

Розгляньте предмети. Які овочі справжні, а які — ні?

У театральних виставах використовують багато несправжніх предметів, тобто **бутафорських**. Ретельно виготовлені та відповідно розфарбовані, вони на вигляд здаються справжніми. Такі речі (меблі, посуд, прикраси, обладунки, зброю тощо) виготовляють **художники-бутафори**.

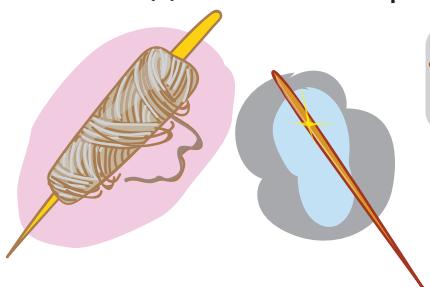
Бутафорію виготовляють із різних матеріалів: дерева, картону, паперу (пап'є-маше), воску, пінопласту, тканини, фольги.

Чи може та сама бутафорія перебувати на сцені протягом усієї вистави?

Бутафорія з якої театральної вистави тут зображена?
Знайдіть зйовий предмет.

Святкова бутафорія допоможе зробити не лише виставу, а й день народження незабутнім і цікавим.

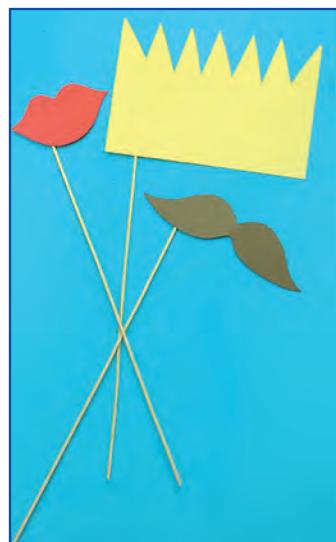
Для чого створюють фотозони?

Уявіть, що вас запросили на день народження. Виготовте будь-який

предмет бутафорії на паличці.
Ваше фото буде неповторним та оригінальним.

Тема 26

Різновиди мистецьких жанрів

Підсумковий урок за темою

Усі музичні твори мають різну структурну побудову і належать до певної групи, яка класифікується за жанром. А найпростішими музичними жанрами є **пісня, танець, марш**, які є основою для створення більш складних (великих за обсягом) музичних творів — концертів, балетів, опер та симфоній.

1. Назвіть автора балету «Попелюшка». Що було основою для створення балету?
2. До якої балетної вистави належить «Танець Феї Драге» (фрагмент)? Хто автор музики?
3. Який із цих творів не є балетною музикою?
  - а) музика П. Чайковського «Вальс»;
  - б) «Запорозький марш» (фрагмент);
  - в) «Танець фрейлін та пажів».
4. Як називають музичний твір для сольного інструмента з оркестром?
5. Вкажіть на суттєву різницю між концертом і балетом.
6. Визначте розмір та проспівайте два музичні фрагменти.

а)

б)

7. За якою ознакою ми розпізнаємо звучання музичних інструментів?
8. Що є головним у пісні — мелодія, слова чи ритм?
9. Які з поданих слів підходять до цієї мелодії?
  - а) Вже сонечко землю зігріло і все зеленіє навкруг.
  - б) Гей, там на горі Січ іде, гей, малиновий стяг несе.

10. Чи може існувати музика без музикантів?
11. Виконайте пісні «Пролісок» та «Веснівочка».
12. Яку роль відіграє мистецтво в житті кожної людини?
13. Які спільні засоби виразності у музиці та образотворчому мистецтві?
14. Які музичні жанри поєднують музику та візуальні обrazи?
15. Що поєднує музичне та образотворче мистецтво?

Мистецтво існує в нашому житті як живе знання та уявлення людини про саму себе, як засіб самовираження та самопізнання. Воно активізує розумові здібності, зосередженість та працездатність, здатні розвивати і підвищувати інтелект людини.

Тема 26

Різновиди мистецьких жанрів

Підсумковий урок за темою

1. Пригадайте, твори яких жанрів мистецтва вас зацікавили. Що вам відомо про внесок українських митців у світову культуру?
2. Який вид пейзажу зображене на картинах Любові Поворозник?

3. На якому з натюрмортів використано прийом загороджування?

М. Кафтан. Натюрморт

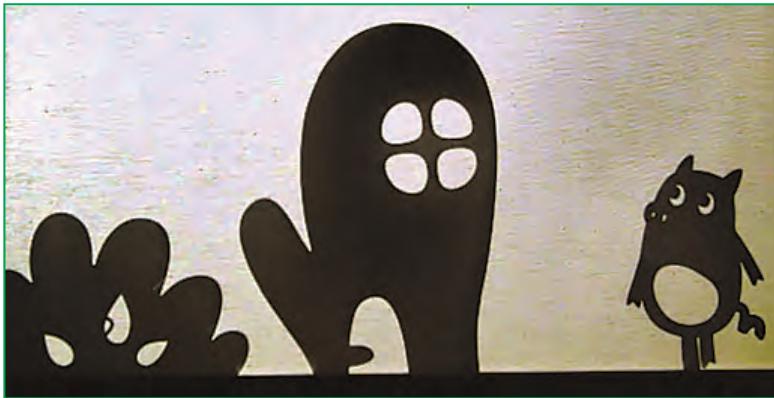
I. Кафтан. Натюрморт

4. Як називається вірш, записаний у формі малюнка?
5. Як називається напівоб'ємне зображення, виконане на площині?

6. Назвіть професії людей, які працюють у театрі.

Дуже цікавим є «театр тіней». Це мистецтво зародилося ще у стародавніх цивілізаціях Індії та Китаю понад 1700 років тому.

 Чи здогадалися ви, яку казку показує «театр тіней»? Назвіть її героїв.

На стінах вашого класу чи кімнати можуть оселитися різні тваринки за допомогою «театру тіней» руками. Пограйте на дозвіллі у «тіньовий театр».

 Зобразіть на аркуші паперу улюбленого казкового героя.

1

2

3

Тема 27

Птахи — провісники весни

Пісня, танець чи марш допомагають увійти до будь-якого жанру музики — концерту, балету, опери та симфонії.

Поєднання поезії та мелодії породжує **пісню**.

Сплав музики, драматургії та хореографії — це **балет**.

Синтезом драматургії, музики та образотворчого мистецтва є **опера**.

Слухаємо та аналізуємо.

Микола Лисенко. Хор «А вже весна»

з дитячої опери «Зима і Весна».

Оперу створено на основі українських народних мелодій на честь пробудження весни.

Зверніть увагу на виразність мелодії, пройнятої інтонаціями українських народних пісень.

Який настрій створила музика твору?

Музика може виражати не тільки характери людей, а й картини природи.

Опера — велика музично-театральна вистава, у якій сценічна дія поєднується з вокальною та інструментальною музикою. В опері беруть участь солісти, хор та музиканти оркестру.

Проспівайте одну з народних веснянок.

Ро - зій - шлись хма - рки, гля - не со - неч - ко,

за - б'єть - ся в гру - дях мо - е сер - день - ко.

Розучуємо пісню.

МАМИНА ПІСНЯ

Слова О. Вратарьова

Музика О. Злотника

1. Прилетіли буслики із країв далеких,
прилетіли з вирію буслики-лелеки.
Потомились буслики, бо на крилах несли
красну весну, а іще — теплого Олексу.

Приспів:

Леле-лелеченьки, буслики-бусята,
крила край віконечка біля хати.
Леле-лелеченьки, буслики-бусята,
прилетіли сонечко колисати.

2. Повернулись буслики, чорно-білі крила,
повернулись буслики та й заклекотіли.
Ой лелече колесо, кинуте у небо, —
мама тихим голосом нам співа про тебе.

Приспів.

Тема

27

Птахи — провісники весни

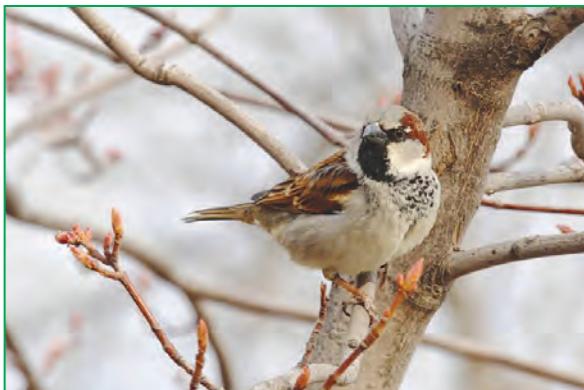

Здавна вважалось, що справжня весна настає тоді, коли з теплих країв повернуться птахи.

Веселі співи чути у гайку —
Птахи на крилах принесли весну.

Розгляньте фото. Які на ньому переважають кольори? Що розташоване в центрі композиції?

Як в Україні готуються до прильоту птахів?

Пригадайте народні традиції, пов'язані з ними.

Які птахи є символами нашого народу?

Розгадайте «весняні» кросворди.

ПРО

ОК

Щоб передати красу весняної природи, митці використовують різні художні техніки.

Батик — це мистецтво розпису по тканині за допомогою воску та барвників.

Зображення можна створити у техніці **витинанки**. Це прикраси, ажурно або силуетно вирізані з білого чи кольорового паперу.

Створіть композицію «Пташка у гніздечку». Використайте кольорові олівці, папір і клей.

1

2

3

Бережіть птахів! Вони наші пернаті друзі!
Придивляйтесь до світу природи і в інші пори року. Це допоможе вам у творчості!

Тема 28

Музичний дивосвіт

Як нам уже відомо, дуже часто композитори створюють свої твори, беручи за основу казкові сюжети. Яскравим прикладом цього є опера Миколи Лисенка «Коза-Дереза».

В оперному жанрі дійові особи не тільки виконують свої арії як солісти, а й можуть співати у загальному хорі та навіть танцювати.

Арія — сольний номер в опері, якому властиві виразність та чіткість мелодії.

Слухаємо та аналізуємо.

Микола Лисенко. Дитяча опера «Коза-Дереза».

Слухаємо та співаємо разом із персонажами фрагменти з казки.

а) «Пісня Кози».

Я — Коза-Дереза,
пів бока луплена,
за три копи куплена.
Тупу-тупу ногами,
сколю тебе рогами,
ніжками затопчу,
хвостиком замету.
Тут тобі й смерть!

б) «Пісня Рака».

А я — Рак-неборак,
я не простий козак.
Через те на мені
не кирея, не сіряк.
Я над раками пан,
я болотний гетьман.
Подивіться, люди добри,
який пишний жупан!

в) «Пісня Лисички».

Я Лисичка,
я сестричка,
не сиджу без діла.
Я гусятка пасла,
поляувати ходила.

Помірно

1. Я ли - сич - ка, я сест - рич - ка , не сид - жу без ді - ла.

Я гу - сят - ка пас - ла , по - лю - вать хо - ди - ла.

Я гу - сят - ка пас - ла , по - лю - вать хо - ди - ла.

Чи сподобалась вам ця казка?

Про що співає Лисичка?

Чим відрізняється «Пісня Рака» від «Пісні Кози»?

Хто найсміливіший у казці?

Які ще дійові особи беруть участь у казці?

Виконайте пісню «Мамина пісня».

Чи вдалося авторам передати зримі картини весняної пори?

Виконуючи пісню, подбайте про те, щоб якомога краще передати її характер та настрій.

Тема 28

Музичний дивосвіт

Усі люблять мультфільми. Цікаві й захопливі історії дарують радість не лише дітям, а й дорослим. Багато мультфільмів створено за сюжетами казок.

Кого з героїв мультфільмів ви впізнали? Який ваш улюблений мультик? Чого він учає?

Багато тварин є «зірками» не лише казок, а й анімації. Вони співають, танцюють, розмовляють. Пригадайте мультфільми, героями яких є тварини.

Хто з мультиплікаційних героїв потрапив не у свій мультик?

Мультфільми не бувають без музики. Ми часто впізнаємо їх за мелодією, саундтреком. Послухайте музичні уривки, запропоновані вчителем, і пригадайте, в яких мультфільмах вони звучать.

Перегляд уривків мультфільму «Коза-Дереза».

Хто допоміг Зайчику прогнати Козу з хатинки?

Розгляньте, як майстерно зобразив головних героїв мультфільму «Коза-Дереза» заслужений художник України Євген Удін.

Є. Удін. Ілюстрація до казки «Коза-Дереза»

До якого виду мистецтва належить ілюстрація?

Цікаво знати! Мультфільми створюють **художники-мультиплікатори**. Для того, щоб зняти мультфільм тривалістю 7-10 хвилин, потрібно виготовити 16-18 тисяч малюнків.

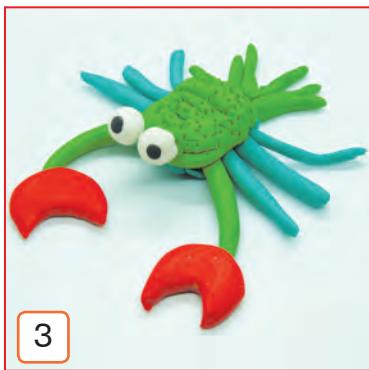
Уявіть себе художником-мультиплікатором. Виліпіть із пластиліну сміливого рака — героя казки «Коза-Дереза».

1

2

3

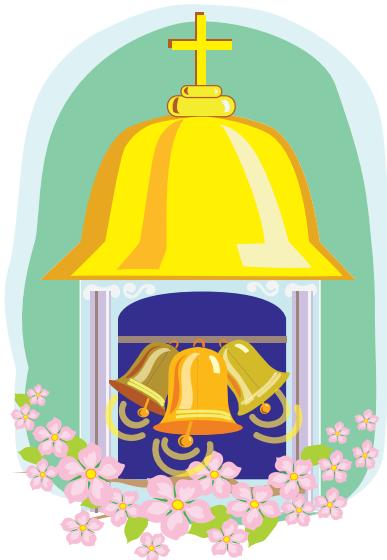

Дізнайтеся, як створюють персонажів у різних видах мультиплікації.

Тема 29

Дзвонять дзвони великодні

Розбудило сонце землю
радісною звісткою.

Задзвеніли ранком дзвони
веселою піснею.

Бо сьогодні день великий —
прийшла радість із небес,
Що на третій день із мертвих —
Христос Воскрес!

Тиждень перед Великоднем називають Чистим, або Вербним.
У Вербну неділю освячують гілочки верби у церкві, а потім ними

злегка вдаряють дітей та друзів, промовляючи: «Верба (лоза) б'є — не я б'ю. Від нині за тиждень буде Великденъ».

Слухаємо та аналізуємо.

- а) Передзвін великодніх дзвонів;
- б) В'ячеслав Кукоба. «Великодні дзвони».

Традиційним атрибутом Великодня є великодній кошик. У нього кладуть паску, писанки (крашанки), домашню ковбасу, сир, а потім освячують у церкві.

Темі духовності присвячували свої твори іконописці та мальярі, створюючи на полотнах та стінах храмів високохудожні духовні образи. Упродовж віків духовну музику писали

В. А. Моцарт, Й. С. Бах, Д. Бортнянський, М. Леонтович,
К. Стеценко та багато інших композиторів.

3/4 time signature, treble clef. The lyrics are:

Хри - стос вос - крес! Хри - стос вос - крес! Най - біль - ше
чу - до із чу - дес. Хри - стос вос - крес! Хри -
стос вос - крес! Лу - на - є піс - ня до не - бес.

Розучуємо пісню.

БАРВИ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Слова О. Вратарського   Музика О. Злотника

1. Ми веселі маляри, що ранкової пори
роздмалюєм рідну землю у святкові кольори.
Наші барви чарівні, наче іскри запальні.
Кожна барва — наче пісня української землі.

Приспів:

Райдуго-веселко, нам допомагай,
кольори веселі дітям роздавай.
Буде небо — синє, ниви — золоті.
Буде в Україні радість назавжди.

2. Буде сонячний розмай, і Карпати, і Дунай,
зелен-гай, і чисте поле, і далекий небокрай.
Наші барви чарівні, наче іскри запальні.
Кожна барва — наче пісня української землі.

Приспів.

Тема 29

Дзвоня́ть дзво́ни велико́дні

Великодні дзвони сповіщають, що настало світле свято — Великдень! А напередодні кожна родина готується до нього. До великодніх свят звичною справою є створення писанок.

Великодня обрядовість українців збереглася й до сьогодні. Люди прикрашають не лише свої оселі, а й вулиці міст і сіл.

Чи знаєте ви, що в м. Коломия, що на Івано-Франківщині, є пам'ятник писанці?

Розкажіть про підготовку до свята у вашій сім'ї.

Попрацюйте у групах і дослідіть, чим можна фарбувати крашанки. Що означають символи на писанках?

Розділіть на групи запропоновані вчителем великодні яйця залежно від техніки їхнього створення: писанки, крапанки, дряпанки, крашанки та інші. Користуйтесь підказкою в підручнику.

Вам допоможе матеріал, запропонований учителем.

Писанки

Крапанки

Дряпанки

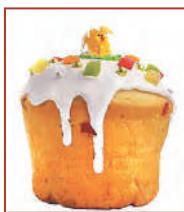
Крашанки

Що вам відомо про великодні звичаї і традиції?
Пригадайте веснянку і заспівайте її.

Розгляньте зображення предметів. Оберіть серед них ті, які кладуть у великодній кошик.

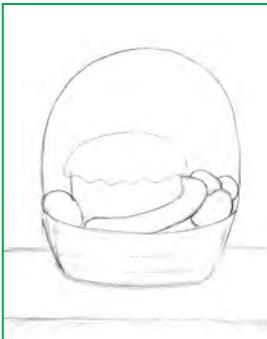

Намалюйте фломастерами або кольоровими олівцями композицію «Великодній кошик».

На Великдень з мамою кошичок збираєм
і туди з любов'ю, як завжди, складаєм:
шинку і ковбаску, запашну паску,
ще й писанки гарні й корінчики хрону,
щоб були здорові всі в нашому домі!

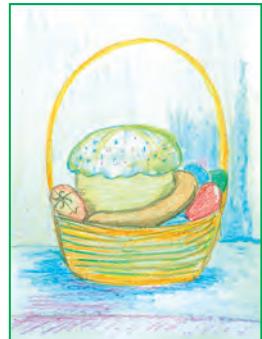
Б. Мельничук

1

2

3

Вивчайте та зберігайте чудові українські традиції.

Тема 30

Мистецька феєрія

Увертюра (відкриття, початок) — інструментальний вступ до музичної театральної вистави, опери, балету чи кінофільму.

Увертюра ніби зосереджує головний зміст чи основну ідею та готує слухача до емоційного сприйняття всього твору.

Може існувати і як окремий концертний твір, що має власну програму, певний зміст та призначений для виконання великим складом оркестру.

Група мідних духових інструментів

Слухаємо та аналізуємо.

Ісаак Дунаєвський. Увертюра до кінофільму «Діти капітана Гранта».

Увертюра починається урочистим звучанням мідних духових інструментів. Після невеличкого вступу відбувається розвиток головної теми, що звучить у виконанні дерев'яних духових інструментів у супроводі всього оркестру. У ній композитор передав тему відданості благород-

ній справі у пошуках капітана Гранта, тривогу та небезпечні пригоди.

Хто виконує твір? Як ви його сприйняли?

Чи відчули ви динамічний розвиток музики та кульмінаційний момент (вершину ємоційного розвитку) увертури?

Ісаак Дунаєвський (1900–1955)

Російський композитор, піаніст. Працював над створенням оперет, музики до кінофільмів та театральних вистав. Пісні, котрі він написав до кінофільмів, стали дуже популярними.

Проспіваємо фрагмент однієї з пісень І. Дунаєвського «Веселий вітер», що прозвучала у кінофільмі «Діти капітана Гранта».

A ну - мо піс - ню за - спі - вай, ве - се - лий ві - тер,
Мо - ря і го - ри об - лі - тав ти в ці - лім сві - ті,

ве - се - лий ві - тер, ве - се - лий ві - тер.
у ці - лім сві - ті, у ці - лім сві - ті.

Виконайте пісню «Барви рідної землі».

Співайте радісно, легко, у стриманому темпі, передаючи весняний настрій. Виконуючи пісню, особливу увагу зверніть на образний зміст твору, в якому передано характер та настрій завдяки вдалому поєднанню поетичного тексту та мелодії. Щоб пісня прозвучала виразно, її треба співати легким округлим звуком.

Кіно люблять дивитися і діти, і дорослі. Воно допомагає зазирнути в минуле і навіть у майбутнє. Завдяки сучасним технологіям мистецтво кіно є дуже поширеним.

Розгляньте фото. Чи упізнали, з яких вони кінофільмів? Який ваш улюблений фільм? На кого з героїв ви б хотіли бути схожим чи схожою?

На знімальному майданчику процес зйомок контролює **режисер**.

До фільмів виготовляють **декорації**, тобто оформляють простір, у межах якого має відбуватися зйомка.

Декорації до фільму «Пригоди Падінгтона» (реж. П. Кінг)

Окрім акторів у фільмах беруть участь **каскадери**. Спеціально підготовлені учасники зйомок виконують найнебезпечніші трюки.

Зйомка фільму «Захар Беркут»
(реж. А. Сейтаблаєв)

Фільми бувають документальними та художніми, для дітей та дорослих. З екранів звучить музика, яка допомагає розкрити зміст фільму.

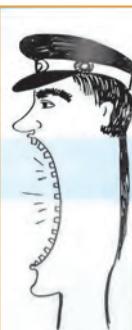

Перегляньте фрагмент фільму «Діти капітана Гранта».

Які ваші враження від музики?
Яка роль музики в кіно?

Яка роль капітана на кораблі? Намалюйте його портрет. «Оживіть» свого героя, щоб він зміг розмовляти. Коли розігнете складений папір, персонаж «заговорить». Допоможіть йому давати команди матросам.

Розіграйте із друзями діалог «Розмова капітанів».

Проведіть цікаво свій вільний час, запрошивши друзів до кінотеатру.

Тема 31

Безмежний світ людських почуттів

Симфонічна музика — це безмежний світ людських почуттів, ідей та думок, виражених різnobарвним звучанням оркестру музичних інструментів. Створюючи симфонічну музику, автор намагається передати не тільки свої думки та переживання, а й почуття та настрої тогочасної епохи.

Симфонія — це великий музичний твір для симфонічного оркестру, що складається переважно з чотирьох частин, кожна з яких має власний характер.

Досить часто автори музики використовують народні мотиви, пісні й танцювальні мелодії як тему в своїх симфонічних творах.

Слухаємо та аналізуємо.

а) Український народний танець «Козачок».

Український народний танець «Козачок».

Ансамбль танцю «Барвінок», м. Суми

б) Фінал симфонії соль-мінор невідомого автора.

Фінал симфонії — це своєрідна стихія танцю, у якій автор зумів передати дух народно-танцювального мистецтва і відтворив картину народного побуту, використавши ліричні пісні, козацькі наспіви й танцювальні мелодії, зокрема — український народний танець «Козачок».

Група струнних смичкових інструментів

 Що спільного між народним танцем і симфонією?
Який характер музики фінальної частини симфонії?
Чи змінювався він протягом її заключної частини?

 Виконаємо фрагмент мелодії.

 Це пісня чи танець?

 Розучуємо пісню.

Я МАЛЮЮ

Слова та музика З. Красуляк

1. Я малюю синє небо, річку і вербу,
я малюю рідну землю, на якій живу!
Намалюю рідне місто, села і поля,
щоб такою Україна завжди в нас була!

Приспів:

Будеш ти веселою, вродливою,
виткана із сонця і тепла!
Намалюю я тебе щасливою,
щоб завжди такою ти була!

2. Намалюю теж весняну стежку, рідний дім,
намалюю світлий ранок, де так добре всім!
Посміхнеться щиро сонце в небі золотім,
заспіває Україна дітям всім своїм!

Приспів.

Тема 31

Безмежний світ людських почуттів

У другу неділю травня українці святкують День матері. Пошановують жінку-матір як берегиню сім'ї, роду. Поклоняються Божій Матері — заступниці всіх українців. А також висловлюють свою любов до матері-України.

М. Михайлошина.
Материнство

О. Іонайтіс.
Ілюстрація

Розгляньте картини. Які почуття матерів до своїх дітей передали художники? Якими ніжними словами ви називаєте свою матусю?

У нашім раї на землі
нічого кращого немає,
як тая мати молодая
з своїм дитяточком малим.

Т. Шевченко

Настінну картину — мурал «Берегиня» у м. Южноукраїнськ, що на Миколаївщині, створили за мотивами роботи Олега Шупляка з м. Бережани (Тернопільщина).

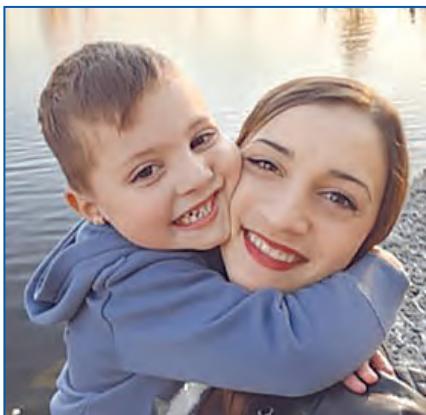

Які народні символи зобразив художник у картині-дновзорі?

Митці усього світу в різних видах мистецтва передають неповторний образ мами, її ніжність та неймовірну дитячу любов.

Пам'ятник
мамі (Чехія)

Фотографія

Схема для
вишивання

Привітайте рідну матусю зі святом. Створіть їй весняний настрій, подаруйте вітальну листівку, виготовлену власними руками.

1

2

3

4

Послідовність виконання:

- 1-2. Зігніть аркуш кольорового паперу та виріжте симетричну вазу.
3. Виріжте різномакітрові листочки.
4. Кольорові кружечки розріжте по спіралі. Це будуть квіти. Намастіть їх клеєм лише по краях.

Тема 32

Національний характер у мистецтві

Симфонічна музика започаткована з появою жанру симфонії і призначена для виконання великим складом симфонічного оркестру.

Симфонічний оркестр — це найбільш досконалій вид оркестру, до складу якого входять: смичкова група, дерев'яна та мідна духові групи, ударні та інші музичні інструменти.

Флейта

Фагот

Гобой

Кларнет

Група дерев'яних духових інструментів

Слухаємо та аналізуємо.

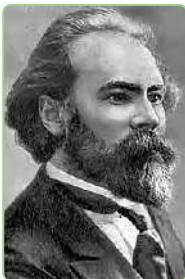
Володимир Сокальський. Симфонія соль-мінор (третя частина).

Зверніть увагу на розвиток та виразність мелодії, пройнятої інтонаціями українських народних пісень. У ній немає прямого цитування народних мелодій, проте кожна тема виявляє тісний зв'язок з пісенними й танцювальними мелодіями, що визначає її як одну з яскравих і характерних ланок українського мистецтва.

Які елементи музичної виразності застосував композитор, щоб передати національний характер у творі?

Чи правдиво і зрозуміло відтворив автор музики риси національного характеру?

Володимир Сокальський (1863–1919)

Український композитор, піаніст. Створив симфонію соль-мінор за мотивами українських народних пісень, дитячу оперу «Ріпка», багато хорових творів, фортепіанних п'єс та творів для дітей.

Проспіваймо фрагмент пісеньки-веснянки.

Со - неч - ко лас - ка - ве сві - тить нам що - дня,
со - ло - вей спі - ва - е і спі - ва - ю я.

Виконайте пісню «Я малюю».

Які елементи музичної мови допоможуть вам виконати пісеньку, щоб створити хороший настрій собі та друзям?

Запам'ятайте! Навчання співу не повинно обмежуватись тільки виконанням пісень у класі. Тренувальні вправи для голосового апарату, робота над диханням, дикцією та голосоведенням також потрібно виконувати вдома.

Тема 32

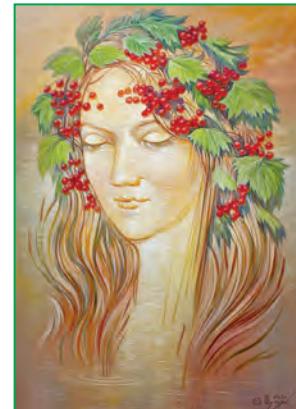
Національний характер у мистецтві

Народні символи України — скарб українського народу. Українці відтворюють їх на картинах, у вишивці, на одязі, у розписах посуду, будівель тощо.

До **рослинних символів** належать калина, верба, дуб, тополя, барвінок, чорнобривці... Вони здавна уособлюють красу нашої України.

Тваринних символів в українців багато — лелека, журавель, зозуля, ластівка, соловейко та інші.

О. Шупляк.
Тече вода
з-під явора

Хлібниця з розписом

Витинанка

Горщик

Оберіг

Які почуття передали у своїх роботах українські художники? Розкажіть, які предмети є у вас у дома з українською символікою.

Створюючи художній образ, митці часто зображають **стилізовані предмети**.

Розгляньте зразок стилізованого дерева. Чим воно відрізняється від справжнього?

Чудовий край мій – Україна.
Це рідна серцю сторона.
Цвіте духмяно тут калина
і рута-м'ята край вікна.
Г. Федун

Символ калини художники та письменники у своїй творчості використовують дуже часто. У «Кобзарі» Т. Шевченко калину згадав аж 365 разів! Недаремно кажуть, що «без верби та калини нема України!»

- 1 Розфарбуйте дерев'яну дощечку або ложку в українському стилі. Намалюйте гуашевими фарбами гілочку калини або інші народні символи України (на вибір). Удома з батьками покрийте розфарбовану поверхню лаком.

1

2

3

1

2

3

Подаруйте свій виріб мамі або бабусі. Нехай він принесе радість вашим рідним!

Тема 33

Українські мотиви у світовому мистецтві

За допомогою різноманітних музичних інструментів, які входять до складу симфонічного оркестру, можна створити певний образ, використавши в основній темі простеньку мелодію української народної пісні.

Група ударних інструментів

Слухаємо та аналізуємо.

а) Українська народна пісня «Журавель».

Спробуймо виконати цю пісню на два голоси.

За - на - див - ся жу - ра - вель, жу - ра - вель
до ба - би - ных ко - но - пель, ко - но - пель.

Ся - кий, та - кий жу - ра - вель, ся - кий, та - кий дов - го - но - сий,
ся - кий, та - кий дов - го - но - гий, ся - кий, та - кий вис - ту - па - є,

ко - но - пель - ку ви - щи - па - е.

б) Петро Чайковський. Друга симфонія. Фінал (фрагмент).

Головною темою у фіналі постає мелодія української народної пісні «Журавель», що розвивається від легкого звучання струнних інструментів до повноцінного оркестрового і завершується урочистою ходою (закінченням) на основі головної теми.

 Тему якої української народної пісні використав композитор у фінальній частині симфонії?

Як звучить мелодія пісні «Журавель» у творі?

За допомогою чого передано образний зміст симфонії? (*Співу, оркестрових засобів — тембуру музичних інструментів, технічних прийомів виконання.*)

Розчуємо пісню.

ЛІТО ЗОЛОТЕ

Слова М. Ясакової

Музика О. Янушкевич

1. Прилетіло літо, як на крилах,
принесло нам літо дні щасливі.
Літо кучеряве, лагідне, як мама,
ось воно яке — літо золоте.

Приспів:

Я з тобою, літо, пожартую!
Я з тобою, літо, потанцюю!
Я з тобою, літо, поспіваю!
Я тебе ще з осені чекаю!

2. Розсипає літо срібні роси,
заплітає літо квіти в коси.
Пахощі суниці, грози і зірниці,
ось воно яке — літо золоте.

Приспів.

3. Задрімало літо на покосах,
засмалило сонцем ноги босі.
Скупане в любистку росянє намисто.
Ось воно яке — літо золоте.

Тема 33

Українські мотиви у світовому мистецтві

У всі часи художники створювали твори мистецтва. Найкращі з них зберігаються в музеях, художніх галереях, на виставках, у приватних колекціях тощо.

Львівська
національна галерея

Лувр (Франція) – один
із найбільших музеїв світу

Перші картинні галереї, або пінакотеки (у перекладі — сховище, приміщення для картин), з'явилися ще в Давній Греції.

У давнину в галереях картини розміщувалися від підлоги до самої стелі впритул одна до одної. Сучасні галереї добре освітлені та просторі.

Нову виставку творів зазвичай відкривають урочисто. Зaproшуєть авторів картин, друзів, журналістів, шанувальників мистецтва.

Розкажіть про свої враження від виставки картин, на якій ви побували.

Картина — наче вікно у світ. Щоб його виокремити із середовища, полотно «одягають» у раму.

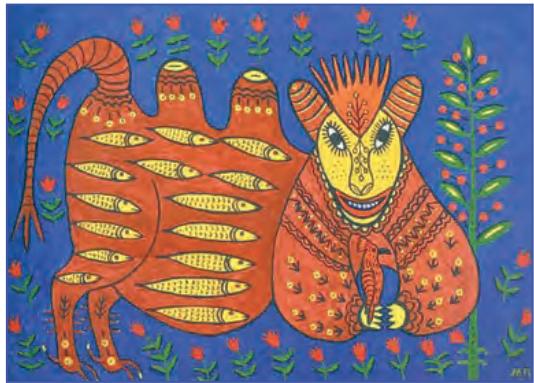
Закінчивши роботу, художник, зазвичай у нижньому кутку картини, вказує своє прізвище або псевдонім і ставить дату її створення.

Пишаймося українськими художниками! Твори багатьох із них виставляються у найкращих галереях світу. Іван Марчук потрапив до рейтингу 100 геніїв сучасності.

I. Марчук. Волошки

M. Примаченко. Рибний цар
зловив одуда і радий

Відома українська художниця Марія Примаченко була великою фантазеркою, мала багату уяву, тому малювала фантастичних, дивовижних звірів, птахів, яких у природі не існує. Її називають «візиткою» України.

Яких ще українських художників ви знаєте? Чим вас захоплюють їхні графічні чи живописні картини?

Цікаво знати! Здогадайтесь, на чому художники намалювали свої незвичайні картини.

Перегляньте уривок фільму «Зіркова історія художниці М. Примаченко» і намалуйте свого фантастичного звіра.

Тема 34

Здрастуй, літо золоте!

Підсумковий урок за темою

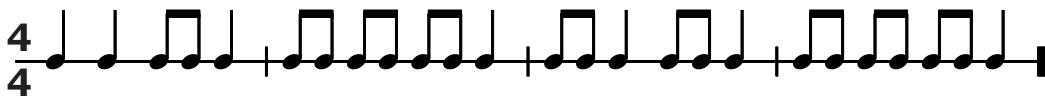

Музичне мистецтво відіграє значну роль у житті кожної людини. Це унікальна форма емоційного та культурного вираження почуттів, душевних переживань у різних жанрах, які важко висловити словами.

Жанри музики можна розділити на вокальну та інструментальну музику.

Вокальна спирається на взаємини слова та музики, а інструментальна — безсловесна. Зміст у ній передається тільки елементами музичної мови.

1. Яка у вас склалась думка про музичне мистецтво?
2. Чи збагатились ваші знання та уява про музичні твори та пісні?
3. Назвіть потрібні терміни. Музика починається з найпростішого: (мел...), (тем...), (тем...) і (рит...).
4. Як записують мелодію?
5. Чим відрізняється опера від балету?
6. Чи впливає ритм на характер мелодії?
7. Що відрізняє марш від танцю?
8. Цей ритмічний рисунок відтворює ритм танцю чи маршу?

9. Як у музиці називають зміну гучності?
10. Що відрізняє симфонію від концерту?
11. Що впливає на характер музичного твору?
12. Чи впливає музика на ваш настрій?

13. Що переважає у цьому мелодичному фрагменті (повторення мотивів, ритм, гучність, мелодичний розвиток)?

Про - дзве - ні - ла на про - щан - ня на - ша пі - сень - ка ос -
тан - ня. Бо вже лі - теч - ко ве - се - ле йде до нас в міс - та і се - ла.

14. Придумайте мелодію до поданих слів.

Мелодія літа —
у травах і квітах,
веселкою ллеться,
метеликом пурха.

15. Виконайте пісні весняного та літнього циклу: «Пісня про Україну», «Мамина пісня», «Барви рідної землі», «Літо золоте».

Музичне мистецтво розкриває перед нами ідейно-емоційний зміст у звукових художніх образах.

Найціннішим здобутком музичного мистецтва є емоційно-правдиве розкриття внутрішнього світу людини — відображення почуттів та думок.

Одна з головних особливостей музики полягає у тому, що вона існує лише тоді, коли виконується — у живому звучанні.

Певні досягнення, які були у мистецтві у різні часи, весь час набувають нового розвитку, в результаті чого з'являються нові жанри, стилі та напрями. З ними ви зможете ознайомитись у подальшому освітньому процесі.

Тема 34

Здрастуй, літо золоте!

Підсумковий урок за темою

Незабаром настане літо — пора відпочинку, подорожей, смачних фруктів і сонця. Свої враження не забудьте намалювати. А цікаві сюжети допоможуть знайти гарний настрій або ваші друзі.

- Визначте серед зображень твори різних жанрів: настурморт, анімалістичний жанр, пейзаж, портрет, побутовий жанр.

1

2

3

4

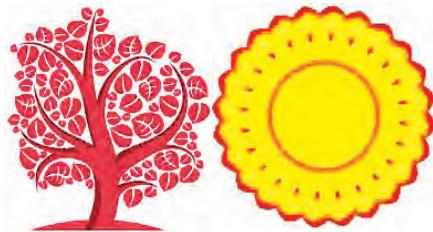

5

- Як називається художник, що створює мультфільми?
- Розгляньте ілюстрацію до казки «Котик і Півник». Хто її автор? До якого виду образотворчого мистецтва вона належить?

- Картини яких художників вам найбільше сподобалися? Чому? У яких кольорах вони виконані?
- Чим відрізняються стилізовані малюнки від звичайного зображення?

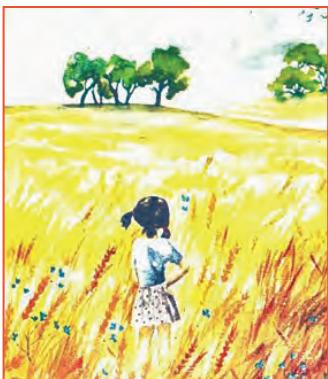

- Хто зображений у центрі композиції на картині? Які почуття вона у вас викликає?

К. Бліш. Літо

- Розгляньте дитячі роботи про відпочинок улітку.

Дитяча робота

Дитяча робота

- Намалюйте композицію на тему “Моя літня мрія”. Цікавих вам літніх канікул, нових вражень та багато ідей для творчості!

Музичний додаток

ДОБРИЙ ДЕНЬ, МАТУСЮ УКРАЇНО!

Слова Н. Рубальської

Музика М. Ведмедері

Помірно, урочисто

1. Доб - рий день, ма - ту - сю У - кра - ї - но!

Схо-дить сон-це ра-дос-ті й доб-ра. У - кра - ї - но,

я - тво - я ди - ти - на, кра-пель - ка ве - ли - ко - го Дніп -

Приспів:

ра. У - кра - ї - но мо - я, зо - ло - ті тво - ї по - ля, ніж - на

піс - ня со - ло - в'я. Яблу - не - ві са - ди і сме -

ре - ко - ві лі - си - рід - на ма - тін - ка зем - ля.

ПОСМІШКА

Слова А. Бенцаровської

Музика Р. Рудого

Весело

1. У ко- лис - ці ма - ля по - сміх - неть - ся, все на сві - ті теп -

лі - ше зда - єть - ся. По - сміх - неть - ся дів - чи - ні ю - на -

Приспів:

i два сер - ця за - б'ють - ся у та -кт.
По - смі - хай - те - ся,

лю - ді, час - ті - ше, на зем - лі то - ді бу - де теп - лі - ше.

Хай тур - бо - там не - ма - є кін - ця, а - ле по - сміш - ка всім до ли - ця.

ЗАСМУТИЛОСЬ КОШЕНЯ

Слова П. Воронька

Музика І. Кириліної

Помірно

1. За - сму - ти - лось ко - ше - ня - тре - ба
в шко - лу йти що - дня. I при - ки - ну - ло - ся вмить,
що у ньо - го хвіст бо - лить. Ой, ой, ой!
Ой, ой, ой! Ой, ой, ой!
1. 2. Програш
що у ньо - го хвіст бо - лить. 2. Дов - го // -ста.
Ко - ше - ня кри - чить: „Ні-

ко - ли! Кра-ще я пі-ду до шко - ли!" Ай, ай, ай!
 Ай, ай, ай! Ай, ай, ай!

Кра-ще я пі - ду до шко - ли!"

КАП-КАП-КАП

Слова та музика Н. Май

Наспівно

1. Хмар- ка бі - ла - бі - ла в не-бі го - лу - бім
 рап - том по - тем - ні - ла і по - чув - ся грім.

 До - щик не ба - рив - ся, він спі - вав піс - ні,

 у вік - но на - сту - ку - вав ме - ні.
Приспів:
 До - щик кра - па - е зі стрі - хи: кап - кап - кап.

 Я сту - па - ю ти - хо - ти - хо: кап - кап - кап.

Сум - но йти ме - ні по су - ші: кап - кап - кап.

Я гу - ля - ю по ка - лю - жах: кап - кап - кап.

НАША МОВА

Слова В. Кленца

Музика М. Ведмедері

В темпі вальсу

на, МО - ва ві - ків У - кра - ї - ни,

каз - ка ї - ї ча - рів - на. Мо - ва ві - ків У - кра -

ї - ни, каз - ка ї - ї ча - рів - на.

ОСІНЬ

Слова та музика М. Назарця

Не поспішаючи

Лис-тя круж-ля-є, о - сінь на-ста-ла,

вбра-лись де-ре-ва у жов-ті ко - льо-ри. Со-неч-ко в не-бі,

втом-ле-не, спа - ло, ста-ло че - ка - ти зи - ми.
 Приспів:
 Не спі-ва - е со-ло-вей - ко, не ко-ли-шеть-ся тра-ва,
 за - кін - чи-лось лі - то, о - се - ні при-йшла по-ра.
 Не спі-ва - е со-ло-вей - ко, не ко-ли-шеть-ся тра-ва,
 про - май - ну - ло лі - то, о - се - ні при-йшла по-ра.

ПІСНЯ ПРО НОВИЙ РІК

Слова та музика **Н. Май**

1. За вік - ном, за вік - ном па - да - ють сні - жин - ки, ти, ма - ту - сю, сте - ли
 бі - лу ска - тер - тин - ку. I я - лин - ку гур - том бу - дем при - кра - ша - ти:
 Но - вий рік, Но - вий рік вже у на - шій ха - ті. Но - вий рік, Но - вий рік
 вже у на - шій ха - ті. Но - вий рік, Но - вий рік вже у на - шій ха - ті.

КРИШТАЛЕВА ЗИМОНЬКА

Слова Г. Бойка

Музика А. Філіпенка

Співуче

1. Криш- та - ва зи-монь - ка в сріб-нім ко-жу什-ку!

Ти кру-гом на-си-па-ла бі-ло-го сніж-ку. При-нес-ла ти ра-до-щі

на-шій діт-во-рі. Гір-ка по - я - ви-ла-ся в кож-но-мудво-рі.

КОЗАЧАТА

Слова О. Яворської

Музика М. Ведмедері

Ходою

1. Ми ма- лень-кі ко - за - ча - та.

Ста - нем спрavж - ні - ми людь - ми.

Ми ко-ха-єм рід-ну піс-ню, У - кра-ї - ну лю-бим
Приспів:

ми! У - кра - ї - на на-ша ма - ти

и про не - ї віль-ний спів. Ми ве - се - лі ко-за -

ча - та, ми на-ща-ди ко - за - ків.

ІЗ СНІЖКОМ МИ ДРУЖИМО

Слова В. Кленца

Весело

Музика М. Ведмедері

1. Там,де по - ле, там, де луг, хо - дить за - ві - рю - ха,

сип - ле сніг із ру - ка - вів і мо - розить ву - ха. Ой сніг, сні - жок,

бі - лен - кий, ла - па - тий, ти звід - ки до нас при - йшов по - гу - ля - ти?

ВЕСНІВОЧКА

Співуче

Слова та музика І. Танчака

1. Те - плий до - щик за - спі - ва - є пі - сень - ку вес - ні.

У - сміх - неть - ся буй - ним цві - том вес - нонь - ка ме - ні.

А ве - се - лоч - ка грай - ли - ва за - ча - ру - є світ

і вер - ба зра - ді - є щи - ро по - ма - ха - ми віт.

Припів:

За - спі - вав, за - спі - вав, до - щик пі - сень - ку за - спі - вав.

ПРОЛІСОК

Слова Н. Іванової

Музика А. Олейнікової

Наспівно

1. В зи - мо - вій ха - тин - ці на бі - лій пе-рин - ці
про - лі - сок ма - лень - кий оч - ка роз-кри - ва - е,
вес - ну зуст - рі - ча - е, сам се - бе пи - та - е:
„Чом дже - рель - це дзюр - ко - тить, ве - се - ло спі - ва - е? Чом у си - ній ви - со - ті
пта - шеч - ка лі - та - е?” Бо вес - на знов при - йшла,
зно - ву за - ві - та - ла, щи - ро со - неч - ко ї - ї в не - бі зуст - рі - ча - ло.

МАМИНА ПІСНЯ

Слова О. Вратарьова

Музика О. Злотника

При - ле - ті - ли бус - ли - ки із кра - їв да - ле - ких,
при - ле - ті - ли зви - рі - ю бус - ли - ки - ле - ле - ки.

По - то - ми - лись бус - ли - ки, бо на кри - лах нес - ли
 крас - ну вес - ну, а і - ще - теп - ло - го О - лек - су.
Приспів:
 Ле - ле - ле - ле - чень - ки, бус - ли - ки - бус - ля - та,
 кри - ла край ві - ко - неч - ка бі - ля ха - ти.
 Ле - ле - ле - ле - чень - ки, бус - ли - ки - бус - ля - та,
 при - ле - ті - ли со - неч - ко ко - ли - са - ти.

БАРВИ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Слова О. Вратарьова

Музика О. Злотника

Пожвавлено

1. Ми ве- се - лі ма-ля - ри, що ран - ко - во - ї по - ри
 роз - ма - лю - єм рід - ну зем - лю у свят - ко - ві ко - льо - ри.
 На - ші бар - ви ча - рів - ні, на - че іск - ри за - паль - ні.
 Кож - на бар - ва, на - че піс - ня у - кра - юн - сько - ї зем - лі.

Приспів:

Рай-ду - го-ве-сел-ко, нам до - по- ма-гай, ко-льо - ри ве- се - лі ді-тям

роз-да-вай. Бу - де не - бо си - нє, ни - ви зо-ло-ті.

Бу-де в У-кра-ї - ні ра-дість на-зav - жди.

Я МАЛЮЮ

Наспівно

Слова і музика З. Красуляк

Я ма- лю - ю си - нє не - бо, річ - ку і вер - бу,

я ма - лю - ю рід - ну зем - лю, на я - кій жи - ву!

На - ма - лю - ю рід - не міс - то, се - ла і по - ля,

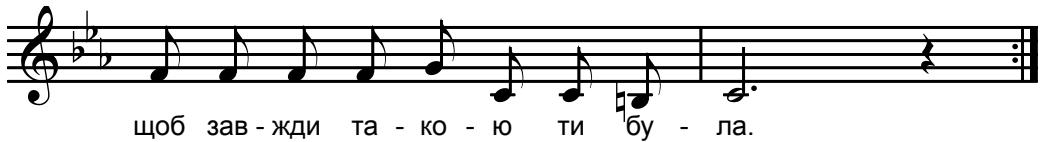
щоб та - ко - ю У - кра - ї - на зав - жди в нас бу - ла!

Приспів:

Бу - деш ти ве - се - ло - ю, врод - ли - во - ю,

вит - ка - на із сон - ця і теп - ла.

На - ма - лю - ю я те - бе щас - ли - во - ю,

ЛІТО ЗОЛОТЕ

Слова М. Ясакової

Музика О. Янушкевич

Жваво, легко

1. При - ле - ті - ло лі - то, як на кри - лах,

при - нес - ло нам лі - то дні щас - ли - ві.

Лі - то ку - че - ря - ве, ла - гід - не, як ма - ма,

ось во - но я - ке - лі - то зо - ло - те.

Припів:

Я з то - бо - ю, лі - то, по - жар - ту - ю,

я з то - бо - ю, лі - то, по - тан - цю - ю,

я з то - бо - ю, лі - то, по - спі - ва - ю,

я те - бе ще з о - се - ні че - ка - ю.

ЗИМОНЬКА-ЗИМА

Слова і музика А. Мігай

Помірно

Сту - ка - е в вік - но гос - тя ча - рів - на,
Е♭ В Е♭
знов до нас при - йшла зи - монь - ка - зи - ма.
Приспів:
Ой, зи - ма, зи - монь - ка - зи - ма,
Fm Cm G7 1. Cm G 2. Cm
за - тан - цю - є, за - спі - ва - є зи - монь - ка. зи - монь - ка.

Стукає в вікно гостя чарівна.
Знов до нас прийшла зимонька-зима.

Приспів:

Ой, зима, зимонька-зима,
затанцює, заспіває зимонька.
Ой, зима, зимонька-зима,
зачарує знову нас зимонька.

Вибігла на двір весела дітвора,
сипала сніжком зимонька-зима.

Приспів.

Короткий словник-довідник з музичного мистецтва

Ансамбль — група виконавців, які виконують музичний твір спільно.

Арія — завершений сольний номер опери, кантати тощо.

Балет — музично-хореографічна вистава, де художній зміст розкривається засобами танцю та музики.

Гумореска — невеличка гумористична (жартівлива) за характером п'єса.

Динамічні відтінки — різні сили гучності у музиці, які допомагають розвинути зміст музичного твору.

Дует — ансамбль для двох співаків або інструменталістів.

Експромт — музичний твір, створений без попередньої підготовки.

Етюд — 1. Вправа для розвитку виконавської техніки.

2. Високохудожня концертна п'єса.

Затакт — неповний такт, з якого починається мелодія.

Жанри музики — різновид музичних творів, що різняться за змістом, будовою та засобами виразності.

Інтонація (вимовляти наспівно) — точне відтворення висоти і характеру звуків.

Концерт — 1. Прилюдне виконання музичних творів.

2. Великий віртуозний за характером музичний твір для соліста (*інколи двох-трьох*) з оркестром.

Кульмінація — вершина розвитку та емоційного напруження твору або його частини.

Лад — взаємозв'язок музичних звуків і їхня злагодженість між собою. (*Мажорний лад — просвітлений, яскравий, мінорний — м'який, журливий*).

Ліга (—) — дугоподібний знак, що вказує на зв'язне виконання групи нот.

Мелодія — одноголосне вираження образного змісту музичної думки.

Нота — знак для запису музичних звуків. Позначає їхнє висотне положення на нотному стані та тривалість.

Опера — велика музично-театральна вистава, у якій сценічна дія поєднується з вокальною та інструментальною музикою.

Пауза (Δ) — тимчасова перерва у звучанні музики.

Реприза (|| : ||) — знак повторення фрагмента мелодії чи цілої частини твору.

Ритм (розміреність) — рівномірне чергування мовних, звукових, зображенських елементів у їх відповідній послідовності.

Розмір такту (2/4, 3/4, 4/4) — вказує на кількість ритмічних долей у кожному такті пісні чи інструментального твору.

Рондо (коло) — музична форма, де головна тема неодноразово (не менше трьох разів) чергується з контрастними епізодами.

Симфонія — великий музичний твір для симфонічного оркестру, що складається переважно з чотирьох частин, кожна з яких має власний характер.

Соліст — виконавець музичного твору для одного голосу або інструмента.

Танець класичний — система виразних засобів хореографії, що базується на детальній розробці різних груп рухів та позицій рук і вимагає спеціальної підготовки.

Танець народний — яскраве вираження творчості кожного народу, що відзеркалює традиції хореографії та пластичної виразності у поєднанні з музикою.

Тембр — забарвлення звуку, притаманне голосу або музичному інструменту.

Темп — швидкість руху мелодії.

Увертюра (відкриття, початок) — інструментальний вступ до музичної театральної вистави, опери, балету чи кінофільму.

Хор — співацький колектив, що спільно виконує багатоголосні вокальні твори.

Короткий словник-довідник з образотворчого мистецтва

Анімалістичні зображення — зображення тварин.

Батик — мистецтво розпису на тканині за допомогою воску та барвників.

Види образотворчого мистецтва — архітектура, живопис, скульптура, графіка, декоративно-ужиткове мистецтво.

Витинанка — це вирізування фігур із паперу, складеного удвічі або більше разів. Вид декоративно-ужиткового мистецтва.

Вишивка — вишивання голкою кольоровими нитками, вид декоративно-ужиткового мистецтва.

Галерея — приміщення, в якому виставляються картини.

Гончарство — створення керамічних виробів, вид декоративно-ужиткового мистецтва.

Декоративно-ужиткове мистецтво — мистецтво оздоблення предметів повсякденного вжитку.

Декорація — художнє оформлення сцени.

Динаміка — в образотворчому мистецтві: передача руху в композиції.

Жанри образотворчого мистецтва — пейзаж, портрет, натюрморт, анімалістичний, марина, побутовий тощо.

Живопис — вид образотворчого мистецтва, малювання фарбами.

Ескіз — стилізований узагальнений малюнок.

Ілюстрація — зображення, яке наочно пояснює або доповнює друкований текст. Наприклад, малюнок, фотографія.

Каліграма — вірші, записані у формі малюнка.

Карикатура — смішне або спотворене зображення предмета або особи.

Кінофільм — вид мистецтва, в якому грають актори.

Колорит — гармонійне поєднання кольорів у композиції.

Контраст — в образотворчому мистецтві: зіставлення протилежного: велике-мале, світле-темне тощо.

Марина — зображення моря.

Мультфільм — вид мистецтва, героями якого є ляльки або намальовані художниками персонажі.

Мурал — настінна картина.

Натюрморт — зображення нерухомих предметів, квітів, овочів, фруктів, побутових речей тощо.

Орнамент — візерунок, побудований на ритмічному чергуванні декоративних елементів.

Пуантилізм — техніка живопису (із франц. — «писати крапками»).

Пейзаж — зображення краєвидів в образотворчому мистецтві.

Писанка — куряче яйце, прикрашене кольоровими візерунками.

Побутовий жанр — зображення сцен повсякденного життя.

Портрет — це зображення людини, жанр образотворчого мистецтва.

Рельєф — напівоб'ємні зображення на площині.

Ритм — це система повторів, чергування будь-яких елементів — звукових або зорових.

Силует — однотонне площинне зображення фігур і предметів.

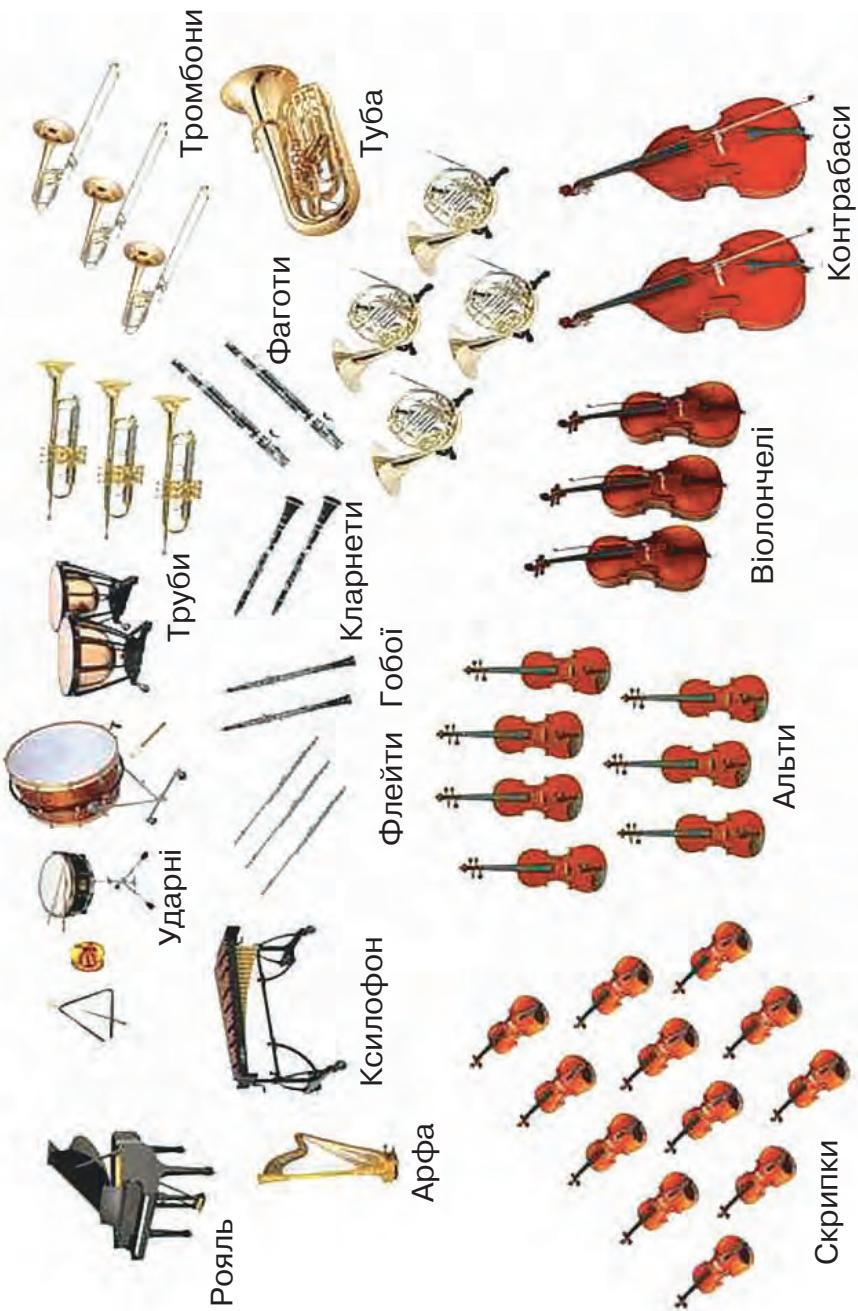
Стилізація — спрощене зображення будь-якої форми.

Триптих — картина з трьох частин, об'єднаних однією темою.

Шарж — добродушно-гумористичне зображення людей.

Штрих — лінія, що виконується одним коротким рухом руки.

Розташування інструментів симфонічного оркестру на сцені

Електронні ресурси

1. http://web.archive.org/save/https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86_%D0%9F%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80_%D0%A8%D1%83%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%82 (c. 20)
2. <http://web.archive.org/save/http://www.clipart.net.ua/showimg.php?id=1256> (c. 26)
3. <http://web.archive.org/save/https://zakarpat.brovdi.art/vystavky/roboti-z-dvoh-pleneriv-prezentovali-v-atriumi-zakarpatskoyi-oda> (c. 34)
4. <http://web.archive.org/save/https://svistelanet.com/hudozhniki-i-art-proekty/kartini-i-zhivopis/pejzazhi-i-modeli-yuriya-pryadko.html> (c. 34)
5. <http://web.archive.org/save/https://uk.srimathumitha.com/obrazovanie/80497-sochinenie-po-kartine-aisty-tihogo-ivana-antonovicha-zhivaya-kartina.html> (c. 46)
6. http://web.archive.org/save/https://24tv.ua/natsionalna_opera_ukrayini_na_svoye_150_richnnya_podaruye_glyadacham_unikalniy_kontsert_n880304/ (c. 52)
7. http://web.archive.org/save/http://direktor53.blogspot.com/2017/01/blog-post_2.html (c. 54)
8. <http://web.archive.org/save/https://evg-crystal.ru/kartiny/kartiny-dzhudi-gibson.html> (c. 58)
9. http://web.archive.org/save/https://ipress.ua/ljlive/zymovi_chary_na_skli_foto_13903.html (c. 59)
10. <http://web.archive.org/save/https://i.pinimg.com/originals/91/69/76/916976844413b3a466effb38c0dd2b4e.jpg> (c. 60)
11. <http://web.archive.org/save/http://nevsepic.com.ua/art-i-risovanaya-grafika/274-nemeckiy-hudozhnik-valter-moras-walter-moras-55-kartinok.html> (c. 68)
12. <http://web.archive.org/web/20200417074719/http://mrolik.arts.in.ua/gallery/w/117726/> (c. 71)
13. <http://web.archive.org/save/https://zakarpat.brovdi.art/vystavky/korinnya-i-krona-vistavka-zakarpatskih-mitciv-u-chernivcyah#images-75> (c. 71)
14. <http://web.archive.org/web/20200417074827/http://jaroslav.arts.in.ua/gallery/w/397069/> (c. 74)
15. <http://web.archive.org/web/20200417074917/https://sverediuk.com.ua/hudozhnik-danilenko-tamara-gergiyivna/> (c. 74)
16. <http://web.archive.org/web/20200417075016/https://lacapannadelsilenzio.it/lomaggio-allabellezza-della-vita-di-pierre-auguste-renoir/> (c. 82)
17. [http://web.archive.org/save/http://cyclowiki.org/wiki/%D0%A2%D0%BB%D0%BD%D1%86%D0%BB%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%81_\(%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0\)](http://web.archive.org/save/http://cyclowiki.org/wiki/%D0%A2%D0%BB%D0%BD%D1%86%D0%BB%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%81_(%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0)) (c. 82)
18. <http://web.archive.org/web/20200417075718/https://www.opera.com.ua/afisha/buratino> (c. 98)
19. <http://web.archive.org/save/https://kyiv.depo.ua/ukr/kyiv/na-vihidnih-u-kiyevi-rannya-vesna-aot-u-vivtorok-mokriy-snig-ta-shtormovyiv-viter-20190208913078> (c. 110)
20. <http://web.archive.org/save/https://korali.info/usna-tvorchist/vodimo-gaivki.html> (c. 119)
21. <http://web.archive.org/save/https://zak.depo.ua/ukr/zak/yak-velikodniy-oblivaniy-ponedilokdae-zakarpatochkm-nadiyu-02042016124800> (c. 119)
22. <http://web.archive.org/web/20200417080326/https://life.pravda.com.ua/culture/2019/01/25/235252/> (c. 123)
23. http://web.archive.org/save/https://pikabu.ru/story/pamyatnik_mame_v_chekhii_6947151 (c. 127)
24. <http://web.archive.org/save/http://nevsepic.com.ua/art-i-risovanaya-grafika/12038-hudozhnica-carolyn-blish-45-rabot.html> (c. 139)

Інформація про художників, чиї роботи використано в підручнику:

Євген Удін — заслужений художник України. Автор багатьох графічних робіт. Ілюструє книжки. є художником-наставником на дитячих пленерах.

Олег Шупляк — відомий український художник, що малює картини-дворовзори (картини з подвійним змістом).

Микола Кафтан — український художник-анімаліст. Тварини на його картинах, мов живі. Малює також портрети.

Любов Поворозник — художниця-живописець. Малює реалістичні пейзажі, створює рельєфну скульптуру (барельєф).

ЗМІСТ

Розділ I.

Мова та розвиток мистецтва

Музичне мистецтво	Образотворче мистецтво
4 → Тема 1. Мистецтво в нашому житті	← 6
8 → Тема 2. Мистецькі спогади про літо	← 10
12 → Тема 3. Гумор у мистецтві	← 14
16 → Тема 4. Як зрозуміти мову мистецтва	← 18
20 → Тема 5. Інтонація в мистецьких творах	← 22
24 → Тема 6. Пори року в мистецтві	← 26
28 → Тема 7. Осінній настрій у мистецьких творах	← 30
32 → Тема 8. Мистецтво звуків і кольорів	← 34
36 → Тема 9. Як розвивається мова мистецтва	← 38
40 → Тема 10. Мистецтво творити красу	← 42
44 → Тема 11. Динамічний розвиток у мистецтві	← 46
48 → Тема 12. У мистецтві завжди лад	← 50
52 → Тема 13. Сюжетний розвиток у мистецтві	← 54
56 → Тема 14. Зимові фантазії	← 58
60 → Тема 15. Зимові ігри та розваги	← 62
64 → Тема 16. Мова та розвиток у мистецтві <i>Підсумковий урок за темою</i>	← 66

Розділ II. Види та жанри мистецтва

Музичне мистецтво

Образотворче мистецтво

68	→ Тема 17. Зима у творчості митців	←	70
72	→ Тема 18. Мистецтво танцю	←	74
76	→ Тема 19. Крокуємо під звуки козацького маршу	←	78
80	→ Тема 20. До вершин майстерності	←	82
84	→ Тема 21. З музикою в серці	←	86
88	→ Тема 22. Зустрічаємо весну	←	90
92	→ Тема 23. У чарівному світі балету	←	94
96	→ Тема 24. Як створюється балетна вистава	←	98
100	→ Тема 25. Свято на балетній сцені	←	102
104	→ Тема 26. Різновиди мистецьких жанрів <i>Підсумковий урок за темою</i>	←	106
108	→ Тема 27. Птахи — провісники весни	←	110
112	→ Тема 28. Музичний дивосвіт	←	114
116	→ Тема 29. Дзвонять дзвони великомісячні	←	118
120	→ Тема 30. Мистецька феєрія	←	122
124	→ Тема 31. Безмежний світ людських почуттів	←	126
128	→ Тема 32. Національний характер у мистецтві	←	130
132	→ Тема 33. Українські мотиви у світовому мистецтві	←	134
136	→ Тема 34. Здрастуй, літо золоте! <i>Підсумковий урок за темою</i>	←	138
140	→ Музичний додаток		
152	→ Короткий словник-довідник з музичного мистецтва Короткий словник-довідник з образотворчого мистецтва	←	154

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ОСТРОВСЬКИЙ Володимир Михайлович
ФЕДУН Галина Павлівна

МИСТЕЦТВО

Підручник інтегрованого курсу для 3 класу зкладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор Богдан Будний

Редактор Донара Пендзей

Художник Олеся Томків

Обкладинка Ростислава Крамара

Верстка Галини Кузів

Художній редактор Ростислав Крамар

Технічний редактор Неля Домарецька

Майстер-класи Ганни Осадко

Підписано до друку 20.05.2020. Формат 70x100/16. Папір офсетний.

Гарнітура Pragmatica. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 13,00. Умовн. фарбо-відб. 52,00.
Обл.вид. арк. 9,40. Тираж 11 693 прим. Зам. 097/05

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

Надруковано на ПП «Юнісофт», вул. Морозова, 13б, м. Харків, 61036
Свідоцтво серія ДК №3461 від 14.04.2009 р.